

บทที่ ๒

สภาพปัญหาของครอบครัวแม่คนเดียวในสังคมไทย

ครอบครัวแม่คนเดียวเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีให้พบเห็นอย่างแพร่หลายในสังคมไทย หากแต่มีคนไม่มากนักที่จะรู้จักและเข้าใจครอบครัวเหล่านี้เป็นอย่างดี ครอบครัวที่เรียกกันว่า ครอบครัวแม่คนเดียว หรือ Single-Mother Family นั้นเป็นเช่นไร มีความเป็นมาอย่างไร และที่สำคัญที่สุด คือ สมาชิกในครอบครัวต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ อะไรบ้าง เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะทำการศึกษา โดยประเด็นที่จะนำมาเสนอในบทนี้ มีดังนี้

๑. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับครอบครัวแม่คนเดียว

- ความหมายของครอบครัวแม่คนเดียว
- ที่มาของครอบครัวแม่คนเดียว
- สภาพปัญหาของครอบครัวแม่คนเดียว

๒. สภาพการณ์และสภาพปัญหาของครอบครัวแม่คนเดียวในสังคมไทย

- สภาพการณ์ปัจจุบันของครอบครัวแม่คนเดียว
- สภาพปัญหาของครอบครัวแม่คนเดียวในสังคมไทย

๒.๑ ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับครอบครัวแม่คนเดียว

๒.๑.๑ ความหมายของครอบครัวแม่คนเดียว

ปัจจุบันครอบครัวแม่คนเดียวเป็นครอบครัวในรูปแบบใหม่ที่สังคมให้ความสนใจเป็นพิเศษ การนิยามความหมายของครอบครัวแม่คนเดียว โดยบุคคลทั่วไปและผู้รู้ทั้งหลาย จึงมีลักษณะเป็นเชิงทัศนะในแง่มุมมองต่างๆ ดังนี้

โกลด์เด็นเบิร์ก ให้คำนิยามของครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียว (Single-Parent Family) จากแง่มุมทางด้านองค์ประกอบของครอบครัว คือ เป็นครอบครัวที่มีสมาชิกหลัก ได้แก่ (พ่อ) แม่กับลูก^๑ จากความหมายนี้ ทำให้เห็นถึงความแตกต่างของครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียว จากครอบครัวปกติทั่วไปที่มีองค์ประกอบของครอบครัวแบบสมบูรณ์ คือ พ่อ แม่ และลูก คนทั่วไปจึงมองครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียวในแง่ของครอบครัวที่ไม่ปกติ เป็นครอบครัวที่เปี่ยงเบนจากครอบครัวที่ควรเป็น

^๑ Herbert and Irene Goldenberg, **Family Therapy: Overview**, (California: Wadsworth /Thomson Learning, 2000), p.37.

มาลี จิรวพัฒนานนท์ ได้นำเสนอความหมายของครอบครัวแม่คนเดียว ในมุมมองทางด้านลักษณะของครอบครัวว่า เป็นครอบครัวที่แม่ลูกจะแยกอยู่ต่างหากหรือจะอยู่ร่วมกับผู้อื่นเป็นลักษณะครอบครัวขยายก็ได้ แต่ทั้งนี้ ต้องไม่มีการอยู่กินฉันท์สามี-ภรรยาหรือฐานะคู่รักของหญิงผู้เป็นแม่^๒ ซึ่งในสังคมไทย ครอบครัวแม่คนเดียวส่วนใหญ่จะได้รับความช่วยเหลือจากญาติพี่น้อง การอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องจึงมีแนวโน้มมากกว่าที่จะอยู่กันเองตามลำพังแม่ลูก

อรสม สุทธิสาคร กล่าวถึง ครอบครัวแม่คนเดียว ในด้านสาเหตุความเป็นมาของครอบครัวว่าเป็นครอบครัวที่มาจากการยุติบทบาทของความเป็นสามีภรรยาด้วยการหย่าร้าง แยกทางจากกันหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอันต้องจบสิ้นชีวิตลง^๓ ครอบครัวแม่คนเดียว จึงมีลักษณะพิเศษที่มีแหล่งกำเนิดมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน

มันชี (Muncie) ได้อธิบายครอบครัวแม่คนเดียว ในมุมมองด้านบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้เป็นแม่ว่า เป็นครอบครัวที่แม่เลี้ยงดูลูกตามลำพัง โดยมีภาระหน้าที่รับผิดชอบอันหนักอึ้ง ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเงินหรือว่า ทางด้านอารมณ์^๔ คำอธิบายข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงครอบครัวที่แม่ต้องทำหน้าที่ของพ่อ คือ หารายได้มาจุนเจือครอบครัว ในขณะเดียวกัน ต้องทำหน้าที่ของแม่ คือ อบรมเลี้ยงดูลูก

ประชาชนทั่วไปให้ทัศนคติต่อภาพลักษณ์ของครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียว ในแง่ของปัญหาสังคมว่า ครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียวเป็นเหตุให้เกิดปัญหาสังคม โดยให้เหตุผลว่า เพราะครอบครัวขาดความอบอุ่น ขาดที่พึ่ง ดูแลไม่ทั่วถึง ไม่มีเวลาให้ลูก ทำให้ลูกมีปมด้อย ลูกกลายเป็นเด็กมีปัญหา^๕

จากแง่มุมต่างๆ ที่กล่าวแล้วข้างต้น สรุปได้ว่าครอบครัวแม่คนเดียว หมายถึง ครอบครัวที่มีแต่แม่และลูกโดยผู้เป็นแม่จะรับภาระในการเลี้ยงดูลูกเพียงลำพังคนเดียว เนื่องจากผู้เป็นพ่อหย่าร้างทอดทิ้ง แยกทาง หรือเสียชีวิตไป แม่ลูกจะแยกอยู่ต่างหาก หรืออยู่ร่วมกับผู้ใหญ่คนอื่นที่ไม่ใช่พ่อของลูก และไม่เป็นคนที่อยู่กับผู้เป็นแม่แบบสามี-ภรรยากัน ครอบครัวแม่คนเดียวยังเป็นครอบครัวที่คนส่วนใหญ่ในสังคมให้ความสำคัญและความเป็นห่วงอย่างมากในแง่ของปัญหาสังคม

^๒ มาลี จิรวพัฒนานนท์, “กระบวนการเข้าสู่การเป็นครอบครัวแม่คนเดียว”, *วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

^๓ อรสม สุทธิสาคร, *อยู่อย่างไม่แพ้ เมื่อเป็น (พ่อ) แม่เลี้ยงเดี่ยว*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ผลึกไท จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๗.

^๔ Muncie, John, *Understanding the Family*, (London : Sage Publications Ltd., 1999), p.128.

^๕ การสำรวจโดยสำนักวิจัยเอแบคโพลล์ เมื่อวันที่ ๓-๗ ธันวาคม ๒๕๔๘, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.ryt9.com/s/abcp/2643>, [๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๕].

๒.๑.๒ ที่มาของครอบครัวแม่คนเดียว

หากพิจารณาครอบครัวแม่คนเดียวอย่างละเอียดจะพบว่า แต่ละครอบครัวมีที่มาที่ไม่เหมือนกัน และช่องทางต่างๆ ที่ครอบครัวแม่คนเดียวก่อเกิดขึ้นมานั้น ดัสคิน (Duskin) กล่าวว่า มี ๓ ช่องทางหลักๆ ด้วยกัน คือ การหย่าร้าง การเป็นหม้ายจากสามีเสียชีวิต และการเป็นมารดานอกสมรส^๖ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเอาแต่ละช่องทางข้างต้นมาศึกษาโดยสังเขปก่อน เพื่อจะได้เข้าใจครอบครัวแม่คนเดียวอย่างลึกซึ้งทั้งยังเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาสภาพปัญหาของครอบครัวแม่คนเดียวที่จะนำเสนอในลำดับต่อไป

๑. การหย่าร้าง

- ความหมายของการหย่าร้าง

ในทัศนะของนักวิชาการ ความหมายของการหย่าร้างมีดังนี้

สุพัตรา สุภาพ อธิบายว่า การหย่าร้าง คือ การสิ้นสุดชีวิตแต่งงานของคู่สมรส เป็นการแตกแยกของบุคคลที่เคยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด การหย่าร้างในตัวของมันเองเป็นเรื่องเศร้า เป็นการทำลายความรักความเชื่อของบุคคลที่เคยผูกพันกันอย่างลึกซึ้ง แต่การหย่าร้างก็ไม่ใช่ความเศร้าที่ถาวร เพราะอาจเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขได้เหมือนกัน^๗

สุภรณ์ ลิ้มอารีย์ และพนม ลิ้มอารีย์ กล่าวว่าสรุปว่า การหย่าร้าง คือ การเลิกเป็นสามีภรรยา เป็นการสิ้นสุดชีวิตการแต่งงานของคู่สมรส โดยมีการจดทะเบียนหย่าขาดจากกันที่อำเภอ^๘

บุญลือ วันทายนต์ กล่าวถึงการหย่าขาดจากกัน ว่า เป็นการสิ้นสุดการสมรสของชายหญิงคู่หนึ่ง ในเมื่อชายหญิงไม่ประสงค์จะดำรงสภาพความเป็นสามีภรรยาต่อกัน จะโดยสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งก็ตาม และการหย่านั้นจะโดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ที่สังคมนั้นยอมรับสภาพการหย่านั้น และการหย่านั้นก็จะมีผลสมบูรณ์ด้วย^๙

อุมาพร ตรังคสมบัติ ได้ให้ทัศนะว่า การหย่าร้างเป็นการสูญเสียที่สำคัญของบุคคล เพราะความสัมพันธ์ในชีวิตสมรสเป็นสิ่งที่ความต้องการพื้นฐานทางอารมณ์ของบุคคลได้รับการ

^๖ Duskin, Elizabeth, **Lone-Parent Families : The Economic Challenge**, (Paris: Organization for Economic Co-operation and Development, 1990), p. 11.

^๗ สุพัตรา สุภาพ, **ปัญหาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙.

^๘ สุภรณ์ ลิ้มอารีย์ และพนม ลิ้มอารีย์, “สตรีและการหย่าร้าง”, **รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ**, (ม.ป.ท., ๒๕๓๖), หน้า ๗.

^๙ บุญลือ วันทายนต์, **ครอบครัว และ วงศ์วาน**, AN (SO) ๒๒๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๑๔๘.

ตอบสนอง ไม่ว่าจะเป็นความรัก ความอบอุ่น การพัฒนาเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคล รวมทั้งความต้องการทางเพศ เมื่อความสัมพันธ์นี้สิ้นสุดลง บุคคลจะเกิดความผันผวนทางอารมณ์อย่างรุนแรง^{๑๐}

สรุปความว่า การหย่าร้าง คือ การสิ้นสุดชีวิตคู่ของชายหญิงโดยผ่านขบวนการทางกฎหมาย เนื่องจากคู่สมรสได้หมดความรักความผูกพันต่อกัน และไม่ประสงค์ที่จะอยู่กินกันฉันท์สามีภรรยาอีกต่อไป การหย่าร้าง ยังเป็นขบวนการที่นำความเจ็บปวดให้กับสมาชิกทุกคนในครอบครัว ความผันผวนทางอารมณ์ของคู่หย่าร้าง และผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อเด็กๆ หลังการหย่าร้าง ล้วนเป็นตัวบ่งชี้ถึงความไม่สิ้นสุดของปัญหาที่เกิดจากการหย่าร้าง

- รูปแบบของการหย่าร้าง

ในแต่ละประเทศ วิธีการหย่าขาดจากกันของคู่สมรส มีหลากหลายรูปแบบด้วยกัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของประเทศที่คู่สมรสนั้นอาศัยอยู่ เช่น ในประเทศสหรัฐอเมริกา การหย่าร้าง สามารถทำได้ ๔ ลักษณะ ได้แก่

- การหย่าร้างโดยถูกต้องตามกฎหมาย
- การแยกกันอยู่โดยคำสั่งศาล
- การยกเลิกการแต่งงาน
- การละทิ้งครอบครัว^{๑๑}

- การหย่าร้างโดยถูกต้องตามกฎหมาย (Divorce) ทำได้ ๒ วิธี คือ

๑) การหย่าร้างที่คู่สมรสตกลงยินยอมหย่าโดยมีข้ออ้างหรือสาเหตุต่างๆ เช่น ทำร้ายร่างกาย จิตใจ ทอดทิ้ง มีชู้ หรือแม้แต่การหย่า โดยไม่มีความผิด

๒) การหย่าร้างโดยการฟ้องศาลให้ผู้พิพากษา

- การแยกกันอยู่โดยคำสั่งศาล (Legal Separation) เป็นการหย่าร้างตามกฎหมายแบบมีเงื่อนไข ที่ให้คู่สามีภรรยาแยกกันอยู่ แต่ทั้งคู่ห้ามแต่งงานใหม่ เป็นการสิ้นสุดความเป็นสามีภรรยาทางพฤตินัย แต่ทางนิตินัย ถึงแม้จะแยกกันอยู่สามียังต้องรับภาระในการเลี้ยงดูภรรยาและบุตร เช่นเดิม ในกรณีที่คู่สามีภรรยาต้องการกลับมาคืนดีกันอีกครั้ง ก็สามารถให้ศาลยกเลิกคำสั่งนี้ได้^{๑๒}

^{๑๐} อุมพร ตรังคมบัติ, **จิตวิทยาชีวิตคู่ และการบำบัดคู่สมรส**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศูนย์วิจัยและพัฒนาครอบครัว จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕๕.

^{๑๑} ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์, **เด็กและวิกฤติการณ์ในครอบครัว**, (เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙), หน้า ๑๑๙.

^{๑๒} Bell, Robert R., **Marriage and Family Interaction**, (Illinois : The Dorsey Press, 1975), p..523.

- การยกเลิกการแต่งงาน (Annulment) คำสั่งศาลที่ให้ยกเลิกการแต่งงาน หมายถึง การยืนยันว่า ไม่เคยมีการแต่งงานที่ถูกต้องตามกฎหมายเกิดขึ้นเลย เหตุผลที่เกิดการยกเลิกการแต่งงานนี้ มาจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดถูกหลอกลวงหรือทำให้เข้าใจผิด เพื่อให้แต่งงานด้วย เช่น การข่มขู่ บังคับให้แต่งงาน ด้วยการมีคู่สมรสอยู่ก่อน แล้วการปรากฏผู้เยาว์และความไม่สมประกอบทางจิต^{๑๓}

- การละทิ้งครอบครัว (Desertion) หมายถึง การที่สามี หรือภรรยา เจตนาจงใจจะ ละทิ้งอีกฝ่ายหนึ่งไป เกินกว่า ๑ ปี การละทิ้งเป็นลักษณะหนึ่งของการสิ้นสุดชีวิตการแต่งงาน ส่วน ใหญ่ จะเป็นการกระทำของฝ่ายชาย ฝ่ายหญิงที่จะทิ้งครอบครัวไปในขณะที่มีลูกเล็กๆ อยู่ก็นับน้อย มาก โดยทั่วไป เมื่อสามีหลบหนีไป ภรรยาและลูกๆ ก็จะขาดการสนับสนุนจากสามีหรือพ่อ หรือใน บางกรณี การละทิ้งอาจเป็นลักษณะไปๆมาๆ หรือเว้นเป็นปีๆ ไม่มีงานทำเป็นหลักแหล่ง มีความ รับผิดชอบในชีวิตแต่งงานเพียงเล็กน้อย ภรรยาอาจยกเหตุเหล่านี้เพื่อฟ้องหย่าได้^{๑๔}

- สาเหตุและปัจจัยของการหย่าร้าง

ความสัมพันธ์ในชีวิตสมรสเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง ถ้าเมื่อใดที่ความสัมพันธ์นี้ถูก กระทบด้วยสาเหตุใดก็ตาม หากคู่สมรสไม่ได้มีการสื่อสารพูดคุยกันให้เข้าใจเพื่อแก้ไขความขัดแย้งนั้น ก็อาจทำให้ทั้งคู่ขาดความรู้สึกเชื่อมโยงผูกพันกัน เกิดเป็นความเหินห่างขึ้น จนต้องตัดสินใจหย่าร้าง กันในที่สุด ปัจจัยที่มากกระทบความสัมพันธ์นั้นมีอะไรบ้าง ทำไมถึงมีอิทธิพลมากเช่นนี้ ซึ่งผู้รู้และ นักวิชาการหลายๆ ท่านที่ศึกษาเรื่องการหย่าร้างก็ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว แม้กระทั่ง กฎหมายเกี่ยวกับการหย่าร้างในบางประเทศยังมีการกำหนดสาเหตุของการหย่าร้างที่คู่สมรสจะอ้าง เพื่อฟ้องหย่า เช่นในประเทศไทย คู่สมรสจะฟ้องหย่าได้ ต้องมีสาเหตุตามที่ประมวลกฎหมายแพ่งและ พณิชย์ มาตรา ๑๕๑๖ ได้กำหนด ไว้ดังนี้^{๑๕}

๑) สามี อุปการะเลียงดู ยกย่องหญิงอื่น เป็นภรรยา หรือภรรยามีชู้ อีกฝ่ายหนึ่ง ฟ้องหย่าได้

๒) สามีหรือภรรยาประพฤติชั่ว ไม่ว่าจะจะเป็นความผิดอาญาหรือไม่ แต่ถ้าเป็นเหตุให้ อีกฝ่ายหนึ่ง

๒.๑ ได้รับความอับอายขายหน้าอย่างร้ายแรง

๒.๒ ได้รับความดูถูกเกลียดชังเพราะเหตุที่คงเป็นสามีหรือภรรยาของฝ่ายประพฤติ ชั่วอยู่ต่อไป

^{๑๓} Ibid., pp.523-524..

^{๑๔} แพรวพรรณ มหาวัจน์, “ครอบครัวพิการ”, วารสารสมาคมนักสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๑๙) : ๑๐-๒๑.

^{๑๕} ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ), เล่มที่ ๙๓ ตอนที่ ๑๒๙, หน้า ๙-๑๑.

๒.๓ ได้รับความเสียหาย เตือดร้อนเกินควรในเมื่อเอาสภาพฐานะและความเป็นอยู่ร่วมกันฉันท์สามีภรรยาเข้ามาคำนึงประกอบ อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

๓) สามีหรือภรรยาทำร้ายหรือทรมาณร่างกาย-จิตใจ หรือหมิ่นประมาท หรือเหยียดหยามอีกฝ่ายหนึ่ง หรือต่อบุพการีของอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้งนี้ถ้าเป็นการร้ายแรง อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

๔) สามีหรือภรรยาถูกศาลสั่งให้เป็นคนสาบสูญ อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

๕) สามีหรือภรรยาจงใจละทิ้งอีกฝ่ายหนึ่งไปเกิน ๑ ปี อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

๖) สามีหรือภรรยาไม่ให้ความช่วยเหลืออุปการะเลี้ยงดู อีกฝ่ายหนึ่งตามสมควร หรือทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อการเป็นสามีหรือภรรยากันอย่างร้ายแรงถึงขั้นให้อีกฝ่ายเตือดร้อนเกินควร เมื่อเอาสภาพฐานะความเป็นสามีภรรยาประกอบ อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

๗) สามีหรือภรรยาวิกลจริตมาตลอด เกิน ๓ ปี และความวิกลจริตนั้นมีลักษณะหายได้ยาก กับทั้งมีความวิกลจริตถึงขนาดที่ทนอยู่ร่วมกันฉันท์สามีภรรยาต่อไปไม่ได้ อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

๘) สามีหรือภรรยาทำผิดพัฒนาบั้นที่ทำได้เป็นลายลักษณ์อักษรในเรื่องเกี่ยวกับความประพฤติ อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

๙) สามีหรือภรรยา มีสภาพร่างกาย ที่ไม่อาจร่วมประเวณีได้ตลอดกาล อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

๑๐) สามีหรือภรรยาเป็นโรคติดต่ออย่างร้ายแรงอันจะเป็นภัยแก่อีกฝ่ายหนึ่งและโรคมีลักษณะเรื้อรัง ไม่มีทางที่จะหายได้ อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

การหย่าร้างเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดจากปัจจัยต่าง ๆ มากมาย ซึ่งเคพาร์ท (Kephart) ได้จำแนก ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ออกเป็น ๒ ประการใหญ่ๆ คือ ปัจจัยด้านสังคม (Social Factors) และ ปัจจัยส่วนบุคคล (Individual Factors)^{๑๖}

- ปัจจัยด้านสังคม (Social Factors) ได้แก่

๑) บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไป

๒) การประกอบอาชีพของสตรี ที่มีโอกาสพบปะและถูกเนื้อต้องใจกับชายอื่นที่มีใจสามีของตน จนอาจกลายเป็นชนวนนำไปสู่การหย่าร้างได้

๓) สาเหตุของการแต่งงานที่ชาย-หญิงเลือกคู่ครองเองโดยคำนึงถึงความรักแบบ Erotic love แต่เพียงอย่างเดียว ไม่ได้คำนึงถึงความเหมาะสมด้านอื่นๆ เช่น ฐานะทางเศรษฐกิจ บุคลิกภาพและความรับผิดชอบ เป็นต้น

^{๑๖} Kephart อังโน ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์, เด็กและวิกฤติการณ์ในครอบครัว, หน้า ๑๐๙-๑๑๕.

๔) ความเสื่อมของศีลธรรม และศาสนา ความเคร่งครัดของศาสนาหย่อนยาน ผู้คนในสังคมเห็นว่าเรื่องหย่าร้างไม่เป็นเรื่องของความเสียหายรุนแรงอีกต่อไป จึงทำการหย่าร้างมากขึ้น

๕) ปรัชญาของความสุข ที่คู่สมรสยึดคิดว่า แต่งงานเพื่อความสุข เมื่อไม่มีความสุขก็หย่ากันดีกว่าทนทุกข์อยู่ร่วมกัน

๖) การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ทำให้คู่สมรสอาศัยเทคโนโลยีมากกว่าพึ่งพาอาศัยกัน ความรู้สึกผูกพันก็มีน้อยลง โอกาสหย่าร้างจึงมีมากขึ้น

- ปัจจัยส่วนบุคคล (Individual Factors) ได้แก่

๑) พฤติกรรมของคู่สมรสที่ก่อให้เกิดปัญหากับอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น เจ้าอารมณ์ เอาตัวเองเป็นใหญ่ มองโลกในแง่ร้าย เป็นต้น

๒) การทอดทิ้งของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ที่มีเจตนาจะไม่กลับมาอยู่ร่วมกันฉันท์สามีภรรยาอีก

๓) ความสัมพันธ์เชิงชู้สาว ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งกับคนอื่น

๔) นิสัยชอบดื่มเหล้าหรือดื่มเหล้ามากเกินไป

๕) การไม่มีความสามารถในการตอบสนองความต้องการทางเพศของอีกฝ่ายหนึ่ง

๖) ความป่าเถื่อนหยาบคายของคู่สมรส

๗) ปัญหาทางการเงิน เนื่องจากไม่สามารถหารายได้เพียงพอแก่รายจ่าย หรือหย่าร้างเพื่อหลีกเลี่ยงหนี้สิน

๘) ปัญหาด้านญาติพี่น้องของคู่สมรส

๙) สาเหตุของการแต่งงานเนื่องจากฝ่ายหญิงตั้งครรภ์ (Forced marriage)

๑๐) ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของคู่สมรส (Cross-cultural marriage) ได้แก่ เชื้อชาติ ศาสนา ขนชั้นทางสังคม สภาพภูมิศาสตร์ ตลอดจนระดับการศึกษา

๑๑) ระยะเวลาของการแต่งงาน ยิ่งแต่งงานนานก็ยิ่งมีโอกาสหย่าร้างน้อยลง

๑๒) อายุของคู่สมรส

นอกจากปัจจัยทางสังคมดังที่ได้กล่าวมา ยังมีปัจจัยทางเศรษฐกิจและปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมอื่นๆอีกที่อาจนำไปสู่การหย่าร้างได้ ดังนี้^{๑๗}

๑) คู่สมรสที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ มักมีความกดดันทางเศรษฐกิจสูง ทำให้เกิดการทะเลาะ ขัดแย้ง และ ในที่สุดแยกทางกันได้

^{๑๗} Goode อ้างในสุภรณ์ ลิ้มอารีย์ และพนม ลิ้มอารีย์, “สตรีและการหย่าร้าง”, หน้า ๑๑.

๒) ความแตกต่างระหว่างคู่สมรสในเรื่องภูมิหลังต่างๆ เช่นบุคลิกภาพ การดำเนินชีวิต เจตคติ ค่านิยม การอบรมสั่งสอน การศึกษา การนับถือศาสนา ฯลฯ ทำให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นจนไม่สามารถปรับตัวเข้าหากันได้ และต้องหย่ากันในที่สุด

๓) การที่คู่สมรสไม่มีเวลาทำความรู้จักคุ้นเคยกันก่อนแต่งงาน ก็อาจทำให้เกิดการหย่าร้างกันได้ ทั้งนี้เพราะทั้งคู่ไม่ได้มีโอกาสศึกษาหรือเรียนรู้นิสัยใจคอ ความประพฤติ เจตคติ ค่านิยมซึ่งกันและกันอย่างดีเสียก่อน เมื่อแต่งงานกันและพบกับความผิดหวังหรือขัดแย้งกันในเรื่องต่างๆ ซึ่งเป็นผลมาจากภูมิหลังที่ต่างกันจนต้องหย่ากันในที่สุด

๔) คู่สมรสที่มาจากครอบครัวที่ไม่มีความสุข มีแต่การทะเลาะเบาะแว้ง พ่อแม่แยกกันหรือหย่าร้างกัน ย่อมมีแนวโน้มที่จะประสบความล้มเหลวในชีวิตสมรส

๕) การสมรสที่ไม่ได้รับความเห็นชอบจากญาติและเพื่อนๆ ย่อมมีโอกาที่จะหย่าร้างได้โดยง่าย

๖) คู่สมรสที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการให้แก่กันและกันได้ ย่อมมีโอกาที่จะหย่าร้างได้ง่ายขึ้น

จากสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวไว้ข้างต้น จะเห็นได้ว่า ปัจจัยส่วนบุคคลมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจที่จะหย่าของคู่สมรส มากกว่าปัจจัยภายนอกหรือปัจจัยทางสังคม ทั้งนี้เพราะ การแต่งงานเป็นเรื่องของบุคคลสองคนที่เริ่มจากความรักและความต้องการที่จะมีชีวิตร่วมกัน หลังแต่งงาน หากคนใดคนหนึ่ง (ส่วนใหญ่มักจะเป็นฝ่ายชาย) มีพฤติกรรมเปลี่ยนไป เช่น คบชู้ หรือนอกใจไปมีความสัมพันธ์กับหญิงหรือชายอื่น เกียจคร้านไม่ทำงาน ดื่มสุราจนเสียการงาน ดิตการพนัน ดิตยาเสพติด และชอบทำร้ายร่างกาย อีกฝ่ายหนึ่งก็จะเกิดความเบื่อหน่ายทำให้มีการทะเลาะวิวาทขึ้น โดยเฉพาะเรื่องชู้สาว มักจะเป็นจุดเริ่มต้นของความบาดหมางและความไม่ไว้วางใจต่อกัน ความรักและความเอาใจใส่ซึ่งกันและกันที่มีแต่ก่อน กลับกลายเป็นความเกลียดชังและความโกรธที่มีต่ออีกฝ่ายหนึ่ง จนทำให้เกิดการหย่าร้างในที่สุด ในทางตรงกันข้าม ถ้าคู่สมรสมาจากครอบครัวที่มีการอบรมสั่งสอนดี มีความประพฤติที่เหมาะสม ไม่ทำร้ายจิตใจซึ่งกันและกัน ถึงแม้จะมีปัจจัยภายนอกมากระทบ ความยึดมั่นต่อความรักความเข้าใจที่มีต่อกันจะทำให้ทั้งคู่สามารถฟันฝ่าปัญหาอุปสรรคทั้งหลายได้ ดังนั้น ปัจจัยส่วนบุคคลจึงเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้คู่สมรสตัดสินใจหย่าขาดจากกันมากกว่าปัจจัยทางด้านอื่นๆ

- การหย่าร้างระยะต่างๆ

โดยปกติ หญิงส่วนใหญ่ เมื่อแต่งงานแล้ว มักไม่มีความคิดที่จะหย่าร้างกับสามี นอกจากจะมีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้น ที่ทำให้ความสัมพันธ์ของชีวิตคู่มีปัญหาจนไม่สามารถเยียวยาได้ การแยกทางกับสามีจึงเป็นวิธีการสุดท้ายที่พวกเขาตัดสินใจที่จะใช้เพื่อยุติปัญหานั้น ฉะนั้น การหย่าร้าง จึงนับได้ว่า เป็นประสบการณ์ที่ขมขื่นใจและทุกข์ทรมานใจที่สุดสำหรับหญิงผู้หย่าร้าง ซึ่งถ้า

จะศึกษาถึงการหย่าร้างที่พิจารณาตามกระบวนการทางด้านจิตใจ อูมาพร ตรังคสมบัติ กล่าวว่า สามารถแบ่งการหย่าร้างออกได้เป็น ๔ ระยะ ดังนี้^{๑๘}

๑) ระยะก่อนการหย่าร้าง (Pre-divorce Stage) ระยะนี้ คู่สมรสพยายามรักษาชีวิตคู่เอาไว้ให้นานที่สุดด้วยวิธีต่างๆ เช่น ขอให้ผู้ใหญ่ที่เคารพช่วยไกล่เกลี่ย ฝ่ายหนึ่งอาจเกิดปัญหาทางอารมณ์ เช่น มีอาการซึมเศร้า ตื่นสับสนเรื้อรัง หรือลูกอาจมีปัญหา เช่น การเรียนแย่งลง เป็นต้น ทำให้อีกฝ่ายเกิดความลังเลในการที่จะแยกทางไป แม้ว่าการแยกทางกันอาจชะงักไปชั่วคราว แต่ในที่สุดเมื่อถึงจุดหนึ่ง สามภรรยาจะรู้สึกทนไม่ได้ และตัดสินใจเด็ดขาดว่าการแยกจากกันเป็นสิ่งที่ดีที่สุด

๒) ระยะแยกทางกัน (Separation Stage) ในระยะนี้ สามภรรยาต่างก็ตัดสินใจแน่นอนที่จะแยกทางกัน ความผูกพันทางอารมณ์ที่เคยมีจะสิ้นสุดลงที่เรียกว่า เป็นการหย่าร้างทางอารมณ์ (Emotional divorce)

๓) ระยะปรับตัว (Adjustment Stage) การหย่าร้างนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง ทั้งทางอารมณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ชีวิตประจำวัน การงานอาชีพ สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของผู้หย่าร้าง จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง จูดิท วอลเลอร์สไตน์ (Judith Wallerstein) ได้แบ่งขั้นตอนที่ผู้หย่าร้างต้องก้าวผ่านในขณะปรับตัวกับชีวิตใหม่ ไว้ ๓ ขั้นตอน ดังนี้^{๑๙}

๓.๑ ขั้นตอนที่หนึ่ง (The Acute Stage) เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงทางด้านอารมณ์ ในลักษณะของการแสดงความโกรธ หดหู่ใจ และความรู้สึกที่ว่าการเปลี่ยนแปลงนี้มันมากเกินไปสำหรับชีวิตคนๆหนึ่ง ขั้นตอนนี้ใช้เวลา ๑-๒ ปี หลังการหย่าร้าง หรือในบางคนอาจจะนานกว่านั้น

๓.๒ ขั้นตอนที่สอง (Transition Stage) เป็นช่วงส่งผ่านสู่การยอมรับชีวิตใหม่ที่เป็นโสดอีกครั้ง ปฏิกริยาที่วุ่นวายในช่วงตอนที่หนึ่ง (Acute Stage) ลดน้อยลง และชีวิตเริ่มเข้าสู่ภาวะปกติ โดยทั่วไป ขั้นตอนนี้จะเริ่มขึ้นประมาณหนึ่งปีครึ่งหลังการหย่าร้าง นอกจากนี้ ผู้หย่าร้างหลายคนยังเล็งเห็นว่า ขั้นตอนที่สอง (Transition Stage) นี้ จะเป็นโอกาสที่ให้พวกเขาได้มีการเปลี่ยนแปลงชีวิตของตนเอง เช่น กลับไปคบเพื่อนเก่าๆ ศึกษาต่อ เปลี่ยนงานใหม่ หรือเริ่มมองหาคู่ชีวิตคนใหม่

๓.๓ ขั้นตอนที่สาม (Restabilization) โดยทั่วไป การกลับไปสู่ความมีเสถียรภาพอีกครั้งของผู้หย่าร้าง จะเริ่ม ในช่วง ๓ ถึง ๕ ปี หลังการหย่าร้าง เป็นขั้นตอนของการตัด

^{๑๘} อูมาพร ตรังคสมบัติ, *จิตวิทยาชีวิตคู่ และการบำบัดคู่สมรส*, หน้า ๒๖๑-๒๖๒.

^{๑๙} Judith Wallerstein cited in Robin Wolf, *Marriages and Families in a Diverse Society*, (New York : Harper Collins College Publishers, 1996), pp. 425-426.

ขาดจากความสัมพันธ์กับอดีตคู่สมรส จะไม่มีปฏิกิริยาทางด้านอารมณ์ต่อคำพูดหรือพฤติกรรมของอีกฝ่ายหนึ่ง เหมือนเช่นในช่วงเวลาที่ผ่านมา

๔. ระยะฟื้นตัว (Re-organization Stage) การหย่าร้างไม่ใช่การสิ้นสุดของครอบครัว แต่เป็นการจัดองค์กรใหม่ จากครอบครัวเดี่ยวที่มีพ่อแม่ลูก มาเป็นครอบครัวเดี่ยวสองครอบครัว (Binuclear Family) คือ เป็น “บ้านของพ่อ” และ “บ้านของแม่” ครอบครัวใหม่นี้จะต้องมีการปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ใหม่ เช่น แม่ที่ไม่เคยทำงานนอกบ้านมาก่อน ก็จะต้องออกไปหางานทำเพื่อให้มีรายได้มาเลี้ยงครอบครัวเพิ่มขึ้น เป็นต้น

นอกจากนั้น จากการศึกษาของอมาโต้ และ เคธ (Amato & Keith) เป็นเวลา ๖ ปี พบว่า ระยะ ๑-๒ ปีหลังการหย่าร้าง เป็นระยะเวลาแห่งความเครียดและความยุ่งเหยิงทางอารมณ์ ในปลายปีที่ ๒ สภาวะต่างๆ จะเริ่มดีขึ้น และ ในที่สุด ทุกคน คือ สามี ภรรยา และ ลูกจะปรับตัวได้ และดำเนินชีวิตได้ตามปกติ^{๒๐}

กล่าวโดยสรุป การหย่าร้างเป็นการสิ้นสุดชีวิตสมรสวิธีหนึ่ง ที่คู่สมรสสามารถหย่าขาดจากกันได้ด้วยความสมัครใจ หรือ โดยการฟ้องศาล เมื่อมีคนใดคนหนึ่งไม่ยินยอม ส่วนสาเหตุของการหย่าร้างนั้น มีผู้รู้กล่าวไว้มากมาย แต่ที่มีผลกระทบอย่างมากต่อคู่สมรสจนทำให้ต้องเลิกกันไปส่วนใหญ่มาจากปัจจัยทางด้านส่วนบุคคล เช่น พฤติกรรม หรือความประพฤติของคู่สมรสคนใดคนหนึ่งเปลี่ยนไปในทางที่ไม่ดี มีการคบชู้ และติดการพนัน เป็นต้น นอกจากนี้ การหย่าร้างยังมีลักษณะเป็นกระบวนการที่เริ่มจากระยะก่อนหย่าร้าง ที่ชีวิตสมรสมีแต่ปัญหา ก้าวสู่การคิดที่จะหย่าร้าง และสิ้นสุดด้วยการหย่าร้าง จนถึงระยะปรับตัวและฟื้นตัวหลังการหย่าร้าง ในแต่ละระยะของการหย่าร้าง ผู้หย่าร้าง ต้องเผชิญกับความเครียด ความกังวล ความสับสนทางอารมณ์ จนบางคนมีอาการซึมเศร้า ในกรณีที่มีบุตรด้วยกัน โดยเฉพาะบุตรที่อายุน้อยอยู่ การตัดสินใจที่จะหย่าจะเป็นการตัดสินใจที่ต้องระมัดระวังและเจ็บปวดที่สุด ส่วนการเข้าสู่ครอบครัวใหม่ที่มีเพียง (พ่อ) แม่กับลูกๆ ถือเป็นก้าวที่สำคัญที่จะส่งผ่านไปสู่ครอบครัวใหม่ที่มีความมั่นคง หรือครอบครัวใหม่ที่มีแต่ปัญหา

๒. การเป็นหม้าย (Widowhood)

ทุกชีวิตสมรส ถ้าไม่ยุติด้วยวิธีอื่น ก็จะสิ้นสุดด้วยการเสียชีวิตของคู่สมรสคนใดคนหนึ่งซึ่ง โรเบิร์ต เบล (Robert Bell) กล่าวว่า การสิ้นสุดชีวิตสมรสในลักษณะนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการเสียชีวิตของผู้เป็นสามี (พ่อ) และจำนวนเด็กกำพร้าที่มีอายุน้อยกว่า ๑๘ ปีทั้งหมดในสหรัฐอเมริกา สองในสามจะเป็นเด็กกำพร้าจากการเสียชีวิตของพ่อส่วนภรรยาเมื่อสามีเสียชีวิตลงไปก็จะเปลี่ยนบทบาททางกฎหมายและทางสังคมใหม่กลายเป็นหญิงหม้ายไป^{๒๑}

^{๒๐} Amato and Keith, อ้างในอุมาพร ตรังคสมบัติ, *จิตวิทยาชีวิตคู่และการบำบัดคู่สมรส*, หน้า ๒๖๒.

^{๒๑} Bell, Rober R., *Marriage and Family Interaction*, pp.520-521.

- ความหมายของการเป็นหม้าย

มีผู้รู้ให้คำจำกัดความของการเป็นหม้าย ดังนี้

เฮเลนา โลพาตา (Helena Lopata) กล่าวว่า การเป็นหม้าย หมายถึง การที่หญิงแต่งงานแล้ว และสามีของเธอได้เสียชีวิตลง^{๒๒}

โรเบิร์ต เบล (Robert Bell) ได้เปรียบเทียบ การหย่าร้าง กับการเป็นหม้ายว่า การหย่าร้างเกิดขึ้นจากการกระทำที่จงใจของคู่สมรส ในขณะที่การเป็นหม้าย เกิดขึ้นโดยไม่มีทางเลือก แต่ไม่ว่าจะเป็น การสิ้นสุดชีวิตสมรสในลักษณะใด ผลกระทบจะตกอยู่ที่ตัวเด็ก เพราะปัจจัยทางจิตวิทยา สังคม และเศรษฐกิจล้วนมีความสัมพันธ์กับการเลี้ยงดู โดย(พ่อ)แม่เพียงผู้เดียว^{๒๓}

มาลี จิรวัดนานนท์ กล่าวถึงการตายจากกันของคู่สมรสในแต่ละครอบครัว ว่า เป็นวิกฤตการณ์รุนแรงที่สะท้อนใจสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะการตายที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน เช่น การตายด้วยอุบัติเหตุ การตายด้วยโรคปัจจุบันทันด่วน เป็นต้น^{๒๔}

โดยสรุป การเป็นหม้าย หมายถึง การที่หญิงสมรสแล้วเปลี่ยนสถานภาพจากภรรยา มาเป็นแม่หม้าย เนื่องจากสามีเสียชีวิตลงไป โดยต้องเป็นผู้รับผิดชอบดูแลทั้งตัวเองและลูกๆ

- สาเหตุการเป็นหม้าย

สาเหตุการเป็นหม้ายสามารถจำแนกตามรูปแบบการเสียชีวิตของสามี ซึ่ง โลพาตา (Lopata) กล่าวว่า มี ๒ ลักษณะ คือ การเป็นหม้ายจากการเสียชีวิตของสามีแบบกระทันหัน (Sudden Death) และการเป็นหม้ายจากการเสียชีวิตของสามีหลังยืดการตาย (Prolonged Dying)^{๒๕} ดังนี้

๑) การเป็นหม้ายจากการเสียชีวิตของสามีแบบกระทันหัน (Sudden Death) เป็นการเสียชีวิต ที่ไม่คาดคิดมาก่อน เช่น การเสียชีวิต ที่เกิดจากอุบัติเหตุ หัวใจวาย เกิดภัยธรรมชาติ ถูกฆาตกรรม และฆ่าตัวตาย เป็นต้น ผู้เป็นภรรยาไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจในการรับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น จนมีบ่อยครั้งที่เกิดความโกรธอย่างรุนแรงโดยเฉพาะการเสียชีวิตของสามีที่ยังหนุ่มอยู่พาร์ค (Parkes) กล่าวว่า ส่วนใหญ่จะสร้างความชอกช้ำใจให้กับภรรยาเป็นอย่างมากทางด้านอารมณ์ สังคม และเศรษฐกิจ และยังทำให้เกิดความสับสนในชีวิตอีกด้วย หญิงผู้เป็นหม้ายที่มีลูกยังเล็กอยู่ อาจไม่สามารถหารายได้ให้เพียงพอเพื่อจุนเจือครอบครัว จึงมีความเครียดและอารมณ์ฉุนเฉียวต่อเหตุการณ์

^{๒๒} Lopata, Helena Znaniecka , *Current Widowhood Myths & Realities*, (California: Sage Publications, Inc.,1996), p.1.

^{๒๓} Bell, Robert R., *Marriage and Family Interaction*, p. 520.

^{๒๔} มาลี จิรวัดนานนท์, “กระบวนการเข้าสู่การเป็นครอบครัวแม่คนเดียว”, หน้า ๓๖.

^{๒๕} Lopata, Helena Znaniecka, *Current Widowhood Myths & Realities*, p.72.

ที่เกิดขึ้นว่า “ทำไมต้องเป็นฉัน” ซึ่งหญิงหม้ายที่สามีเสียชีวิตตอนอายุมาก ก็มีอารมณ์ความรู้สึกเช่นเดียวกัน แต่อาจจะน้อยกว่า^{๒๖}

๒) การเป็นหม้ายจากการเสียชีวิตของสามีหลังยืดการตาย (Prolonged Death) เมื่อคนรักหรือคนใกล้ชิดป่วยหนักและมีอาการอยู่ในระยะสุดท้ายของชีวิต คนส่วนใหญ่เลือกที่จะยื้อชีวิตหรือยืดลมหายใจของเขาให้นานที่สุด ทั้งนี้เพราะ มีความเข้าใจว่าการทำเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่จะสามารถทำให้แก่ผู้ป่วยได้ ในกรณีของภรรยาที่มีสามีป่วยหนักในระยะสุดท้าย ส่วนใหญ่ก็จะตัดสินใจทำในทำนองเดียวกันนี้ แต่การดูแลสามีที่มีสภาพร่างกายและอารมณ์ที่เลวร้ายลงทุกวัน ภรรยาต้องประสบกับความทุกข์ทรมานทั้งทางกายและใจอย่างมาก สอดคล้องกับการวิจัยของ คูเบรอ-รอส (Kubler-Ross) ที่ พบว่า ผู้ป่วยระยะสุดท้าย จะเป็นผู้ที่มีอารมณ์แปรปรวนรู้สึกสิ้นหวังในชีวิต และมักโกรธเคืองผู้ดูแลที่ไม่สามารถหาทางรักษาโรคที่เป็นอยู่ให้หายได้^{๒๗}

การเสียชีวิตของคู่สมรส ไม่ว่าจะเป็นการเสียชีวิต อย่างกะทันหันหรือการเสียชีวิตหลังยืดการตายในระยะสุดท้ายของชีวิตก็ตาม ภรรยาผู้อยู่ข้างหลังทั้งสองกรณี ย่อมได้รับความทุกข์ทรมานใจอย่างแสนสาหัส หากพิจารณาทางด้านการเสียชีวิตของคู่สมรสแบบกะทันหัน ภรรยาผู้เป็นหม้ายจะได้รับความสะเทือนใจอย่างมากต่อการจากไปของสามีที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จนทำอะไรไม่ถูก รู้สึกว่า อนาคตมีแต่ความว่างเปล่า แผนการชีวิตที่เคยวางไว้มีอันพังทลายไป สำหรับภรรยาผู้เป็นหม้ายอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อสามีป่วยหนักในระยะสุดท้ายของชีวิตหรือป่วยเป็นอัมพาต ก็มีความยากลำบากทั้งทางกายและใจในการดูแลสามี ทั้งยังต้องหาเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายในการรักษาที่สูงมากอีกด้วย ในกรณีนี้ อาจมองในแง่ดี คือ คู่สามีภรรยามีโอกาสได้พูดคุยและสั่งเสียกันก่อนจะจากกันไป สำหรับพระไพศาล วิสาโล ท่านมีความเห็นในอีกแง่มุมหนึ่งว่า ถึงแม้อาการป่วยทางกายจะไม่สามารถรักษาให้หายได้ แต่ผู้เป็นภรรยาสามารถช่วยสามีที่ป่วยพบกับความสงบทางใจได้ ด้วยวิธีการดังนี้ (๑) ให้ความรักความเมตตาแก่เขา ยินดีรับฟังความทุกข์ของเขา (๒) ชวนให้นึกถึงสิ่งดีงาม เช่น นึกถึงพระรัตนตรัย หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เขานับถือ รวมถึงบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญ (๓) ช่วยให้เราปล่อยวางความกังวลหรือปลดปล่อยสิ่งค้างคาใจ ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินสมบัติ คู่ครอง ลูกหลาน และงานการ รวมทั้งมีการขอขมา ขออโหสิต่อกันและกัน เพื่อจะได้ไม่มีสิ่งติดค้างใจกัน (๔) สวดมนต์หรือนั่งสมาธิรอบเตียงเขาหรือเปิดเพลงเบาๆที่เขาชอบ ถึงแม้เขาจะอยู่ในภาวะโคม่าก็ยังสามารถรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัวได้^{๒๘}

^{๒๖} Parkes cited in Helena Znaniecka Lopata, **Current Widowhood Myths & Realities**, pp.73-74.

^{๒๗} Kubler-Ross cited in Helena Znaniecka Lopata, **Current Widowhood Myths & Realities**, p.79.

^{๒๘} พระไพศาล วิสาโล, **มอปลั่งดีที่สุดเพื่อผู้ป่วยระยะสุดท้าย**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.visalo.org/article/jitvivat2555..> [๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

แต่อย่างไรก็ตาม ข้อโต้เถียงที่ว่า การเสียชีวิตแบบกะทันหัน หรือการเสียชีวิตหลังยืดการตาย ประเภทใดจะมีผลกระทบต่อภรรยาผู้อยู่ข้างหลังมากกว่ากันนั้น โลปาต้า (Lopata) กล่าวว่า ยังไม่มีการสรุปที่ชัดเจนออกมาจากการวิจัยของนักวิชาการใดๆเลย^{๒๙}

- ความโศกเศร้าจากการเป็นหม้าย

เมื่อสามีเสียชีวิตลง ภรรยาผู้อยู่ข้างหลัง จะเกิดปฏิกิริยาต่อการสูญเสียขึ้น เช่น ความโศกเศร้า เสียใจ ความอาลัยอาวรณ์ เป็นต้น ซึ่งโบลบี้ (Bowlby) ได้แบ่งความโศกเศร้า ออกเป็น ๔ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ ความเฉยชา ความทุกข์โศก และความโกรธ

ระยะที่ ๒ ความโหยหาผู้ที่จากไปด้วยความหวังว่าบุคคลอันเป็นที่รักจะกลับคืนมาอีก

ระยะที่ ๓ ความสับสนและสิ้นหวัง

ระยะที่ ๔ การฟื้นตัว^{๓๐}

ปฏิกิริยาดังกล่าวจะเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปหรืออาจเกิดสลับไปมาก็ได้ นอกจากนี้ อาจมีความรู้สึกอื่น ๆ ร่วมอยู่ด้วย เช่น ความทุกข์ระทม ความโศกเศร้า โกรธ และวิตกกังวล เป็นต้น

สรุปได้ว่า กระบวนการกลายเป็นหม้ายของภรรยาแต่ละคน จะมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับ สภาพการณ์ที่สามีของเธอเสียชีวิตลง และปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเสียชีวิตของสามี เช่น เสียชีวิตอย่างกะทันหัน หรือ เสียชีวิตหลังจากยืดการตาย ระยะเวลาที่ภรรยาต้องทำหน้าที่ในการดูแลสามีที่ป่วยหนักก่อนเสียชีวิต สถานที่ที่สามีเสียชีวิต ตลอดจนอายุของภรรยาในขณะที่สามีเสียชีวิต เป็นต้น ล้วนมีอิทธิพลต่อสภาพจิตใจของภรรยาผู้เป็นหม้ายหลังจากสามีเสียชีวิตลง ถ้ายังมีบุตรที่ต้องเลี้ยงดูอีก การทำบทบาทควบคู่ที่เป็นทั้งพ่อและแม่ในขณะเดียวกัน อาจทำให้เกิดความเครียดอันมีผลกระทบต่อการเลี้ยงดูลูกให้เติบโตอย่างมีคุณภาพได้

๓. การเป็นมารดานอกสมรส (Unwed Motherhood)

ในปัจจุบัน มีหญิงสาวจำนวนมากที่ตั้งครรภ์ก่อนสมรส โดยส่วนใหญ่ ผู้เป็นพ่อของเด็กในครรภ์จะทอดทิ้งและไม่ยอมรับผิดชอบตั้งแต่วินาทีที่ตั้งครรภ์ เมื่อเด็กเกิดมาจึงขาดพ่อ วันหนึ่ง วาสิกะสิน ได้กล่าวถึง ครอบครัวที่เด็กขาดบิดาตั้งแต่แรกเกิดในลักษณะนี้ ว่าเป็นครอบครัวที่มารดาและเด็กมีสถานะเป็น มารดานอกสมรส และลูกนอกสมรส ตามลำดับ^{๓๑}

^{๒๙} Lopata, Helena Znaniecka, *Current Widowhood Myths & Realities*, p. 94.

^{๓๐} Bowlby อ้างใน อุมพร ตรังคมบัติ, *จิตบำบัดและการให้คำปรึกษาครอบครัว*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

^{๓๑} วันหนึ่ง วาสิกะสิน, “ศึกษาปัญหาการมารดานอกสมรสที่มีผลต่อปัญหาครอบครัวและปัญหาสังคม ศึกษาเฉพาะกรณี ณ โรงพยาบาลราชวิถี”, *โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร*, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๒.

- ความหมายของมารดานอกสมรส

มีผู้ให้ความหมายของมารดานอกสมรสไว้หลายประเด็น ดังนี้

วันนี้อย วาสิกะสิน นิยามศัพท์ของมารดานอกสมรสว่า หมายถึง หญิงที่ตั้งครรภ์และคลอดบุตรโดยไม่ได้จดทะเบียนสมรสที่ถูกต้องตามกฎหมายกับชายผู้ที่เป็นบิดาของเด็กและแยกกันอยู่ คือ ถูกทอดทิ้งจากบิดาของเด็ก^{๓๒}

สุธิดา ฉายาลักษณ์ อธิบายว่า มารดาวัยรุ่นเป็นจำนวนมากที่มีครอบครัวและมีบุตร โดยไม่ได้ตั้งใจ หลายรายต้องตกอยู่ในภาวะการเป็นมารดานอกสมรส ถูกสามีทอดทิ้ง ไม่รับผิดชอบ และมีปัญหาอื่นๆตามมาอีกมากมาย^{๓๓}

คลาร์ก (Clark) กล่าวถึง มารดานอกสมรสว่า เป็นสตรีที่มีเพศสัมพันธ์โดยไม่ได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย และเกิดตั้งครรภ์ขึ้น ทำให้ผู้เป็นมารดานอกสมรสได้รับคำตำหนิติเตียน และถูกตราหน้าว่า กระทำผิดศีลธรรม^{๓๔}

โรเบิร์ต โรเบิร์ตส (Robert Roberts) กล่าวว่า มารดานอกสมรส คือ สตรีที่ตั้งครรภ์ โดยไม่ได้แต่งงาน ทำให้ประสบปัญหาทางด้านอารมณ์ สังคม และจิตใจ^{๓๕}

สรุปได้ว่า มารดานอกสมรส หมายถึง หญิงที่มีเพศสัมพันธ์กับชาย จนตั้งครรภ์ ทั้งที่ยังไม่ได้จดทะเบียนสมรสกัน รวมถึงมารดาวัยรุ่นที่มีครอบครัวและมีบุตรโดยไม่ตั้งใจ เมื่อตั้งครรภ์ฝ่ายชายผู้เป็นพ่อมักไม่ยอมรับผิดชอบและทอดทิ้งให้ต้องเลี้ยงดูลูกที่เกิดมาโดยลำพัง มักถูกตำหนิติเตียนโดยครอบครัวและสังคม จนทำให้ประสบปัญหาทางด้านอารมณ์ สังคม และจิตใจ

- สาเหตุของการเป็นมารดานอกสมรส

คินเซย์ (Kinsey) กล่าวว่าสาเหตุของการเป็นมารดานอกสมรส คือ การมีความสัมพันธ์ทางเพศก่อนสมรส (Premarital Sex) ซึ่งหมายถึง การมีเพศสัมพันธ์โดยยังไม่ได้แต่งงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และเกิดการตั้งครรภ์ที่ไม่พึงปรารถนาขึ้น ทำให้เด็กที่เกิดมาเป็นเด็กที่ไม่เป็นที่ต้องการ^{๓๖} แต่ปัจจัยที่เป็นเหตุทำให้มารดานอกสมรส ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเด็กวัยรุ่นมีพฤติกรรมทางเพศ

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๓๓} สุธิดา ฉายาลักษณ์, “การศึกษาสาเหตุและปัญหาของการเป็นมารดาวัยรุ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีผู้ป่วยสูติกรรม โรงพยาบาลราชวิถีระหว่างเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๓๑”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑), หน้า ๘๑.

^{๓๔} Vincent, Clark E., **Unmarried Mothers**, (New York : Free Press of Glencoe, 1961), p.50.

^{๓๕} Roberts, Robert W., **The Unwed Mother**, (New York : Harper, 1966), p.13.

^{๓๖} Kinsey, Alfred C., **Sexual Behavior in the Human Female**, (Philadelphia : W.B. Saunders Co.,1953), p.307.

ดังกล่าวมานั้น มีนักวิชาการหลายท่าน เช่น แฮนสัน (Hanson) และเซลนิก (Zelnik) ได้กล่าวว่า ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากครอบครัวของมารดาวัยรุ่น นั่นเอง^{๓๗} ทั้งนี้เพราะ ครอบครัวเป็นสถาบันที่มีอิทธิพลต่อการสร้างบุคลิกภาพ ถ่ายทอดทัศนคติ และค่านิยมต่างๆ รวมถึงการเป็นแบบอย่างทางพฤติกรรมให้แก่เด็ก โดยเฉพาะพฤติกรรมทางเพศ ส่วนครอบครัวที่มีผลต่อการมีเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่น สุธิดา ฉายาลักษณ์ได้ อธิบายว่าจะมีลักษณะ ดังต่อไปนี้^{๓๘}

๑) ความสัมพันธ์ระหว่าง พ่อ แม่ และสมาชิกในครอบครัว ถ้าพ่อแม่ และสมาชิกในครอบครัว ทะเลาะเบาะแว้งกันอยู่เสมอ พ่อดื่มเหล้า แม่เล่นการพนัน หรือพ่อแม่แยกกันอยู่ ทำให้เด็กขาดความรักความอบอุ่น มักหนีออกจากบ้าน หรือออกจากครอบครัวเดิมเพื่อไปหาความรักจากที่อื่น เด็กในครอบครัวลักษณะนี้ จะมีโอกาสเสี่ยงต่อการมีเพศสัมพันธ์ก่อนสมรส สอดคล้องกับ การศึกษาของพอลเคอร์ (Paulker) ที่พบว่า วัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ส่วนใหญ่ มาจากครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่คนหนึ่งคนใดเสียชีวิต หรือมาจากครอบครัวแตกแยก และมีจำนวนมากเป็นสามเท่าของวัยรุ่นกลุ่มอื่น^{๓๙}

๒) จำนวนสมาชิกในครอบครัว ครอบครัวที่มีลูกมาก อาจทำให้พ่อแม่เอาใจใส่ดูแลไม่ทั่วถึง ทำให้ลูกบางคนคิดว่าพ่อแม่ไม่รัก เกิดความน้อยใจ มีปมด้อย จึงหนีออกจากบ้านไป ส่วนครอบครัวที่มีลูกคนเดียว เด็กอาจเกิดความรู้สึกว่าเหงา ทำให้ต้องออกไปหาเพื่อนนอกบ้าน

๓) ระบบการปกครองในบ้าน การเลี้ยงดูหรือการปกครองลูก ถ้าเข้มงวดเกินไป หรือปล่อยปละละเลยเกินไป ย่อมไม่เป็นผลดีต่อตัวเด็ก ในกรณีที่พ่อแม่คาดหวังในตัวเด็กมากเกินไป มักจะเข้มงวดกวดขันจนเด็กไม่มีความอิสระในการคบเพื่อน โดยเฉพาะการคบเพื่อนต่างเพศของลูกวัยรุ่น จะทำให้ลูกวัยรุ่นหาโอกาสไปพบกับเพื่อนต่างเพศในที่ลับตาผู้ใหญ่ซึ่งจะนำไปสู่การมีพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสมได้โดยง่าย สอดคล้องกับ ที่คลาร์ก (Clark) กล่าวถึงวัยรุ่นที่เป็นมารดานอกสมรสว่า ส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่นที่มาจากครอบครัวที่มีแม่เป็นใหญ่และมักจะมีการลงโทษอย่างหนักเมื่อกระทำความผิด^{๔๐} ส่วนครอบครัวที่เลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลย พ่อแม่จะขาดการเอาใจใส่ดูแล ปล่อยให้ลูกทำอะไรตามใจชอบ แต่เวลาลูกกระทำความผิด ก็จะเข้าไปปกป้อง ซึ่งทั้งหมดนี้ มีส่วนสนับสนุนให้ลูกมีพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสมได้โดยง่ายเช่นกัน

^{๓๗} สุธิดา ฉายาลักษณ์, “การศึกษาสาเหตุและปัญหาของการเป็นมารดาวัยรุ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีผู้ป่วยสูติกรรม โรงพยาบาลราชวิถี ระหว่างเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๓๑”, หน้า ๓๐.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗-๔๐.

^{๓๙} Bolton, Jr. Frank G., The Pregnant Adolescent : Problems of Premature Parenthood, Sage Library of Social Research 100, p. 70, อ้างใน สุธิดา ฉายาลักษณ์, “การศึกษาสาเหตุและปัญหาของการเป็นมารดาวัยรุ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีผู้ป่วยสูติกรรม โรงพยาบาลราชวิถี ระหว่างเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๓๑”, หน้า ๓๗.

^{๔๐} Clark E. Vincent, **Unmarried Mothers**, pp.189-190.

๔) ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว วัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ส่วนใหญ่ มาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคมต่ำ เมื่อเศรษฐกิจของครอบครัวไม่ดี พ่อแม่ต้องออกไปประกอบอาชีพนอกบ้าน ลูกๆในบ้านก็ขาดคนดูแลเอาใจใส่ เรียนหนังสือก็ไม่ค่อยเข้าใจ อาจทำให้หยุดเรียนกลางคัน หรือ เรียนจบแค่ภาคบังคับ ต้องออกมาทำงานตั้งแต่อายุยังน้อย เมื่อมีโอกาสพบเพศตรงข้าม อาจทำให้เกิดความรักมีเพศสัมพันธ์กันจนตั้งครรภ์ และกลายเป็นมารดานอกสมรสไปในที่สุด ซึ่งอับราฮัมส์ (Abrahamse) และคณะได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า หญิงวัยรุ่นที่มีการศึกษาต่ำ และมาจากครอบครัวยากจน มีแนวโน้มที่จะเป็นมารดานอกสมรส มากกว่าเป็นหลายเท่า เมื่อเทียบกับหญิงวัยรุ่นที่มีการศึกษาสูงและมาจากครอบครัวที่มีฐานะดี^{๔๑} แต่ เวอร์เซล (Wurzel) กลับมีความเห็นต่างออกไปว่า ปัจจัยที่เป็นสาเหตุของการตั้งครรภ์ในวัยรุ่นมิได้จำกัดอยู่แค่ความยากจนและการศึกษาต่ำ การเลี้ยงดูของผู้เป็นแม่ที่พยายามผลักดันให้ลูกสาวเป็นสาวเร็วขึ้นต่างหากที่มีส่วนทำให้ลูกวัยรุ่นมีความประพฤติดังเพศที่ไม่เหมาะสมจนเกิดการตั้งครรภ์ขึ้นได้^{๔๒}

๕) ที่ตั้งหรือสภาพแวดล้อมของบ้าน ครอบครัวของวัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในชุมชนแออัด ที่ครอบครัวจำนวนมากยากจน ทำงานหาเช้ากินค่ำวัยรุ่นในชุมชนมีการศึกษาน้อยไม่มีงานทำ มักจะมั่วสุมกันในทางอบายมุข และมีความสัมพันธ์ทางเพศตั้งแต่อายุยังน้อย ความเสี่ยงต่อการตั้งครรภ์ก่อนสมรสจึงสูง

๖) ขนาดของบ้าน ลักษณะของบ้านที่อาศัยอยู่มีขนาดเล็กและคับแคบ สมาชิกในครอบครัวมีจำนวนมาก ทำให้อยู่แล้วอึดอัด บางคนต้องออกไปพักอาศัยอยู่บ้านเช่าราคาถูก ซึ่งมีสภาพแวดล้อมที่สุ่มเสี่ยงต่อการมีพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสม

นอกจากนั้น ยังมีปัจจัยทางสังคมและสภาพแวดล้อมอื่นๆอีกที่เป็นสาเหตุของการเป็นมารดานอกสมรส เช่น ถูกฝ่ายชายล่อลวง ชักจูง และข่มขืน หรือการที่ต้องทำตามค่านิยมของสังคมที่ว่าการอยู่ร่วมกันก่อนแต่งงานเป็นสิ่งที่ทันสมัย เป็นต้น

จากการศึกษาสาเหตุของการเป็นมารดานอกสมรสข้างต้น พอสรุปได้ว่า ภาวะที่หญิงกลายเป็นมารดานอกสมรส เพราะตั้งครรภ์ ด้วยสาเหตุจากการมีเพศสัมพันธ์กับชายที่ยังไม่ได้จดทะเบียนสมรสกัน และปัจจัยที่ทำให้หญิงนั้นมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน ก็มาจากหลายสาเหตุด้วยกัน เช่น ปัจจัยทางด้านครอบครัวเดิม คือ พ่อแม่ของมารดาวัยรุ่น ปัจจัยทางด้านลักษณะส่วนบุคคล และปัจจัยทางด้านสังคมแวดล้อมอื่นๆ เป็นต้น แต่ปัจจัยทางด้านครอบครัวเดิม ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรก เนื่องจากราดานอกสมรสส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่มีระดับเศรษฐกิจต่ำ และสังคมต่ำ

^{๔๑} Herbert and Irene Goldenberg, **Family Therapy : Overview**, p.121.

^{๔๒} Barbara J. Wurzel, "Unwed Pregnant Adolescents' Perceived Parental Attitudes Toward Parent Child Relationships", p.6.

เป็นครอบครัวที่มีการทะเลาะวิวาท แยกแยก มีผู้ปกครองเพียงคนเดียว โดยส่วนใหญ่ได้รับการเลี้ยงดูที่ค่อนข้างปล่อยปละละเลย ไม่มีความผูกพันกับพ่อแม่ ขาดความรักความอบอุ่น จึงออกนอกบ้านเพื่อหาความรักจากผู้อื่น

ชีวิตคู่ เมื่อมีเริ่มต้น ก็ต้องมีจุดจบ แต่การสิ้นสุดชีวิตคู่ ไม่ว่าจะเป็นการหย่าร้าง การเสียชีวิตของคู่สมรส หรือการเป็นมารดานอกสมรส กลับเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาต่างๆ ในครอบครัวใหม่คือ ครอบครัวแม่คนเดียว

๒.๑.๓ สภาพปัญหาของครอบครัวแม่คนเดียว

หลังจากครอบครัวผ่านเหตุการณ์อันเลวร้ายไป ปัญหาอันดับแรกที่มีกพบ คือ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากแม่ที่กลายเป็นหัวหน้าครอบครัว ต้องทำหน้าที่หลายอย่างโดยลำพังคนเดียว คือ ทำงานนอกบ้าน ดูแลลูกๆ และทำงานบ้าน การหารายได้เพื่อจุนเจือครอบครัวก็ไม่สามารถทำได้เต็มที่ รายได้ที่ได้มาจึงไม่เพียงพอกับรายจ่าย เมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้ขึ้น แม่และลูกในครอบครัวแม่คนเดียวจำนวนมากจึงตกอยู่ในสภาวะยากจน

เมื่อครอบครัวประสบกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจที่ทำให้ยากจนลง ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวย่อมได้รับผลกระทบไปด้วยคือมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่แย่ลง ซึ่งสอดคล้องกับ แบรินด์เวน (Brandwein) ที่กล่าวว่า “การมีรายได้ลดลงของครอบครัว มิใช่มีเพียงแค่การบริโภคภายในบ้านที่ลดลงเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการย้ายที่อยู่ ไปยังแหล่งใหม่ที่มีสภาพแวดล้อมแย่ลง. . . โรงเรียนในย่านนั้นมีความพร้อมในการสอนด้อยลง มีความปลอดภัยส่วนบุคคลน้อยลง และอัตราเด็กเกเรที่สูงขึ้น. . . อันนำมาซึ่งความเครียด. . . ”^{๔๓}

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้สมาชิกทุกคนในครอบครัวแม่คนเดียว จะได้รับผลกระทบจากปัญหาเศรษฐกิจโดยรวมเหมือนกัน แต่ถ้าพิจารณาตามรายบุคคล คือ แม่และลูก ปัญหาต่างๆ ที่มากระทบต่อแต่ละบุคคลไม่ว่าจะเป็นทางด้านสุขภาพร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม ย่อมมีความแตกต่างกัน ดังนั้น ในการศึกษาสภาพปัญหาของครอบครัวแม่คนเดียว ผู้วิจัยจะแยกศึกษาเป็น ๒ กรณี คือ สภาพปัญหาของผู้เป็นแม่ และสภาพปัญหาของลูก ตามลำดับดังนี้

๑. สภาพปัญหาของผู้เป็นแม่

โกลด์เด็นเบิร์ก (Goldenberg) ได้ทำการประเมินสภาพปัญหาของแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว ไว้ดังนี้^{๔๔}

- สถานภาพทางเศรษฐกิจเปลี่ยนไป เกิดความยากลำบากทางการเงิน

^{๔๓} Hutter, Mark, **The Changing Family**, (Boston : Allyn & Bacon, 1998), p.525.

^{๔๔} Herbert and Irene Goldenberg, **Family Therapy : Overview**, p.129

- มีความทุกข์ระทม มักตำหนิตัวเอง สูญเสียการนับถือตนเอง และรู้สึกหดหู่ใจ
 - แสดงบทบาทหน้าที่หลายอย่างในเวลาเดียวกันจนเกินกำลังตัวเอง เช่น จัดการทุกอย่างในครัวเรือน ดูแลเลี้ยงดูเด็กๆเอง และหารายได้โดยลำพังคนเดียว เป็นต้น
 - สังคมประณามและไม่ยอมรับผู้ที่เปื้อนหม้าย โดยเฉพาะจากการหย่าร้าง และการเป็นมารดานอกสมรส
 - ชีวิตที่เคยเป็นอยู่ไม่เหมือนเดิม ทั้งนี้ อาจรวมถึงการเปลี่ยนที่พักอาศัย ชุมชน เขตโรงเรียนของลูกๆ และการต้องกลับไปทำงานข้างนอกของผู้เป็นแม่
 - รู้สึกโดดเดี่ยว เดี่ยวดาย อยากปลีกตัวออกจากสังคม สูญเสียเพื่อน (โดยเฉพาะเพื่อนที่เป็นคู่สมรสกัน) ต้องการเข้าสู่สังคมกลุ่มใหม่
 - ขาดการสนับสนุนช่วยเหลืออย่างเพียงพอ (แต่เดิมได้รับจากอดีตสามี ญาติทางอดีตสามี และเพื่อนๆในกลุ่มสังคมเดิม)
 - เกิดความตึงเครียดจากการที่ต้องตัดสินใจแก้ปัญหาครอบครัวโดยลำพังคนเดียว
 - การวางแผนจัดการในเรื่องการดูแลลูก (ขึ้นอยู่กับอายุของลูก) ที่แม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน จำเป็นต้องมีการวางแผนค่อนข้างมาก ต้องใช้พลังกายและใจ ทั้งยังต้องมีความยืดหยุ่นในตารางเวลาอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อลูกหรือแม่เกิดการเจ็บป่วยขึ้นมา
 - เกิดความไม่ลงรอยกันในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล อาจกับลูกๆ อดีตสามี พ่อแม่ตัวเอง พ่อแม่อดีตสามีและพี่เลี้ยงลูก เป็นต้น
 - การคบหาเพื่อนชายเพื่อเริ่มชีวิตคู่อีกครั้ง ต้องคำนึงถึงปฏิกิริยาของลูกๆด้วย
 - ในกรณีที่ให้พ่อมาเยี่ยมเยียนลูกได้ ผู้เป็นแม่ อาจมีความกังวลว่าลูกจะไปรักพ่อมากกว่า ไม่รักติดต่อดน หรืออาจรู้สึกหงุดหงิดเมื่ออดีตสามีแนะนำลูกๆให้รู้จักกับคู่รักคนใหม่
- จากการศึกษาของเฮเธริงตัน และคณะ (Hetherington Cox and Cox) ปัญหาของแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว เมื่อพิจารณาในประเด็นหลักๆ สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประเด็น ได้แก่
- (๑) ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและการหารายได้
 - (๒) ปัญหาทางด้านอารมณ์และสุขภาพจิต
 - (๓) ปัญหาทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูก^{๔๕}

^{๔๕} Ibid., p. 130.

(๑) ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและการหารายได้

สิ่งสำคัญอันดับแรกที่แม่ในครอบครัวแม่คนเดียวต้องคำนึงถึงเมื่อผู้เป็นพ่อจากครอบครัวไป คือเรื่องการหารายได้เพื่อมาจุนเจือครอบครัว มักจะกล่าวกันว่า ครอบครัวที่มีแต่แม่และลูกโดยเฉพาะลูกที่ยังเล็กอยู่ จะมีฐานะทางการเงินด้อยกว่า ครอบครัวในรูปแบบอื่น ซึ่งสอดคล้องกับเมดนิค (Mednick) ที่กล่าวว่า แม่ที่เลี้ยงดูลูกโดยลำพังคนเดียวจะมีความยากจนกว่าแม่ที่ยังอยู่กับสามี ถึงสองเท่าครึ่ง^{๔๖} สำหรับในสังคมไทย ปัญหาเรื่องการเงินภายในครอบครัวก็เป็นสิ่งที่แม่คนเดียวเดือดร้อนมาก ทั้งนี้เพราะหญิงผู้เป็นแม่ส่วนใหญ่จะมีอาชีพที่มีรายได้เพียงเล็กน้อย อีกทั้งยังมีบางรายที่ไม่เคยทำงานมาก่อน ไม่มีความรู้ ความชำนาญในด้านใดๆเลย ก็ไม่สามารถหางานทำได้ จากการวิจัยของ อัจฉรา ยอดเพชร พบว่า แม่หลายคนแก้ปัญหาเรื่องการเงินที่ไม่มีทางออกด้วยการกู้ยืมเงินจากคนอื่น ซึ่งบางครั้งต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงมาก^{๔๗} ปัจจัยที่เป็นสาเหตุทำให้แม่ในครอบครัวแม่คนเดียวประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและการหารายได้ สามารถอธิบายได้ดังนี้

๑) ความยากลำบากในการหางานทำ

มีค่านิยมและทัศนคติที่ว่า ผู้ชายต้องเป็นผู้นำและเป็นผู้หาเงินมาเลี้ยงครอบครัว ส่วนผู้หญิง ทำหน้าที่รับผิดชอบงานในบ้านและดูแลลูกๆ ซึ่งค่านิยมนี้ ทำให้ผู้หญิงต้องพึ่งพาผู้ชายในขณะที่ยังเป็นสามีภรรยากันอยู่ แต่ถ้าเกิดเหตุการณ์ที่สามีจากไป ผู้หญิงก็หมดที่พึ่ง ต้องออกไปหางานทำนอกบ้าน ความที่ไม่เคยทำงาน และส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย ทำให้หางานทำไม่ค่อยได้ ถึงแม้จะมีงานทำ ก็มักเป็นงานที่ให้ค่าแรงต่ำ เป็นงานชั่วคราว และไม่มีความมั่นคง นอกจากนั้น ผู้หญิงยังต้องเสี่ยงต่อการถูกเอารัดเอาเปรียบในเรื่องค่าจ้าง ที่บางครั้งได้รับเงินน้อยกว่าผู้ชายทั้งๆ ที่ทำงานประเภทเดียวกัน และโอกาสที่จะเลื่อนตำแหน่งเป็นหัวหน้าหรือเป็นผู้มีส่วนร่วมในการบริหารก็มีน้อยมาก ซึ่งสอดคล้องกับ วันทนีย์ วาสิกะสิน และ สุนีย์ เหมะประสิทธิ์ ที่ได้กล่าวว่า สังคมไทยยังมีข้อจำกัดของความเป็นหญิงที่มีสถานภาพเป็นพลเมืองชั้นสอง โดยผู้หญิงยังคง . . .ถูกคุกคามจากเพศชาย ที่ถือว่าเป็นใหญ่กว่าผู้หญิง ถูกมองว่าเป็นเพศที่ใช้อารมณ์ ค่านิยมนี้ทำให้ผู้หญิงเสียเปรียบในสถานภาพการงาน^{๔๘} และยังเป็นไปในทำนองเดียวกับที่ ประทุมวดี ปิยธรรมศิริ กล่าวถึงสภาพปัญหาในการทำงานของมารดาที่เลี้ยงบุตรตามลำพังว่า ผู้ที่เป็นลูกจ้างจะประสบปัญหา เรื่องการไม่ได้รับการยอมรับให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าหรือให้โอกาสในการตัดสินใจ เนื่องจากสถานภาพเรื่องเพศ ที่

^{๔๖} Ibid., p. 128.

^{๔๗} อัจฉรา ยอดเพชร, “การศึกษาปัญหาผู้หญิงถูกสามีละทิ้ง ซึ่งมาขอรับความช่วยเหลือจากงานสงเคราะห์ครอบครัว กองสังคมสงเคราะห์ สำนักสวัสดิการกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๗๑ .

^{๔๘} วันทนีย์ วาสิกะสิน และ สุนีย์ เหมะประสิทธิ์, สังคมไทยคาดหวังอย่างไรกับผู้หญิง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๐.

หน่วยงาน หรือสถานประกอบการไม่ยอมรับเพศหญิงให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้างาน^{๔๙} แม่ในครอบครัวแม่คนเดียวอีกประเภทหนึ่ง ที่มีปัญหาในการหางานทำอย่างยากลำบาก คือ แม่ที่เป็นมารดานอกสมรส ที่ต้องเลิกเรียนกลางคันเพราะตั้งครรภ์ ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีสถาบันการศึกษาใดในสังคมไทยที่อนุญาตให้นักเรียน นักศึกษาที่ตั้งครรภ์เข้าศึกษาได้ เมื่อมีข้อจำกัดในการศึกษาเช่นนี้ จึงเป็นอุปสรรคต่อมารดานอกสมรสในการหางานทำ อาจหางานทำไม่ได้ หรือ ได้งานที่จ่ายค่าแรงต่ำ ทำให้รายได้ที่ได้มาไม่เพียงพอกับรายจ่าย ในเรื่องนี้ ดันแคน และ รอดเจอร์ส (Duncan and Rodgers) กล่าวว่า หากเปรียบเทียบสถานภาพทางเศรษฐกิจของมารดานอกสมรสกับสถานภาพทางเศรษฐกิจของแม่ในครอบครัวแม่คนเดียวประเภทอื่นๆ จะเห็นได้ว่ามีระดับต่ำกว่า อย่างมาก^{๕๐}

๒) การทำบทบาทควบคู่ของการเป็นพ่อและแม่ในเวลาเดียวกัน

ในครอบครัวปกติส่วนใหญ่ พ่อเป็นผู้หารายได้มาจุนเจือครอบครัวและแม่จะเป็นผู้ดูแลลูกๆ แต่ในครอบครัวแม่คนเดียวที่ขาดพ่อแม่จำเป็นต้องทำหน้าที่รับผิดชอบทุกอย่างในครอบครัว คือเป็นทั้งแม่ที่ดูแลเลี้ยงดูลูกและรับผิดชอบงานในบ้านกับทั้งทำหน้าที่เป็นพ่อที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อหาเงินมาเลี้ยงครอบครัว ซึ่งความพยายามที่จะทำบทบาทหน้าที่หลายๆอย่างของแม่คนเดียว โกลด์เด็นเบิร์ก (Goldenberg) กล่าวว่า เป็นการแสดงบทบาทที่เกินกำลังตัวเอง^{๕๑} นอกจากนั้น ในระหว่างบทบาทหลายๆอย่างเหล่านั้น รุจา ภูโพลย์ อธิบายว่า มีความขัดแย้งกันและกันอยู่ ที่เรียกว่า ความขัดแย้งระหว่างบทบาท (Interrole Conflict)^{๕๒} กล่าวคือ แม่คนเดียวต้องทุ่มเทเวลาในการทำงานหาเงินตามบทบาทของพ่อ แต่ในขณะเดียวกันเมื่ออยู่ในบทบาทของแม่ ก็ต้องให้เวลาในการดูแลลูกๆอย่างใกล้ชิด จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างบทบาทที่คนๆเดียวจะแสดงได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ แม่คนเดียวก็ไม่สามารถทำงานหาเงินได้อย่างเต็มที่ เพราะต้องแบ่งเวลามาดูแลลูกๆที่บ้าน หรือถ้าจะจ้างคนมาเลี้ยงดู ก็เป็นการเพิ่มรายจ่ายของครอบครัว ซึ่งไม่อาจทำเช่นนั้นได้เหมือนกัน เพราะแม่ส่วนใหญ่ มักมีอาชีพที่ได้รายได้น้อย ทำให้การทำบทบาทสองอย่างในเวลาเดียวกันมีปัญหาและอุปสรรค ทั้งนี้ สอดคล้องกับการวิจัยของอัจฉรา ยอดเพชรที่พบว่า ร้อยละ ๔๔ ของหญิงที่ถูกสัมภาษณ์ มีปัญหาในการเลี้ยงดูลูกมาก เนื่องจาก มีลูกที่ยังเล็กอยู่ ส่วนใหญ่จะมีอายุต่ำกว่า ๕ ปี

^{๔๙} ประทุมวดี ปิยธรรมศิริ, “ชีวิตการทำงานและสวัสดิการสำหรับมารดาที่เลี้ยงบุตรตามลำพัง”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๗.

^{๕๐} Greg J. Duncan and Willard Rodgers, **Lone-Parent Families and Their Economic Problems Transitory or Persistent, in Lone-Parent Families : The Economic Challenge**, (Paris : The Organization for Economic Co-operation and Development, 1990), p 44.

^{๕๑} Herbert and Irene Goldenberg, **Family Therapy :Overview**, p.129

^{๕๒} รุจา ภูโพลย์, **การพยาบาลครอบครัว แนวคิดทฤษฎีและการนำไปใช้**, (ขอนแก่น : ห้างหุ้นส่วน จำกัด ขอนแก่นการพิมพ์ , ๒๕๓๗), หน้า ๗๔.

และไม่สามารถจะฝากใครเลี้ยงดูได้ จะจ้างผู้อื่นเลี้ยงก็ไม่มีความสามารถพอ เนื่องจากมีรายได้เพียงเล็กน้อย จะเลี้ยงด้วยตัวเอง ก็มีความยุ่งยาก เป็นอุปสรรคต่อการทำงาน^{๕๓}

๓) การสนับสนุนช่วยเหลือที่ไม่เพียงพอจากอดีตสามี และจากหน่วยงานสวัสดิการของภาครัฐ ระบบที่มีการสนับสนุนช่วยเหลือครอบครัวแม่คนเดียวมีอยู่ ๒ ประเภทด้วยกัน คือ^{๕๔}

- ระบบความรับผิดชอบในการดูแลบุตรโดยเอกชน (Private Child Support) เป็นระบบที่มุ่งเน้นให้ชายผู้เป็นพ่อของเด็กต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการดูแลบุตร แต่ในทางปฏิบัติระบบดังกล่าวไม่ได้ให้ความช่วยเหลือแก่แม่และเด็กในครอบครัวแม่คนเดียวมากนัก เนื่องจาก การจะให้ฝ่ายชายผู้เป็นพ่อของเด็กเข้ามาร่วมรับผิดชอบในค่าอุปการะเลี้ยงดูนั้น จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการทางกฎหมายที่ยุ่งยากมากเป็นเครื่องมือ คือ ต้องทำการฟ้องร้องอย่างเดียวเท่านั้น ในความเป็นจริง ถึงแม้ศาลจะมีคำตัดสินให้ฝ่ายชายจ่ายค่าเลี้ยงดูแก่ฝ่ายหญิงโดยกำหนดเป็นจำนวนเงินที่แน่นอนในแต่ละเดือน แต่มีหลายคดีที่พบว่าฝ่ายชายแทบทุกคนจะจ่ายตามคำพิพากษาในช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น หลังจากนั้น ก็จะยุติการจ่ายโดยสิ้นเชิง ในเรื่องการบังคับให้ฝ่ายชายจ่ายเงินต่อสมชาย ปรีชาศิลป์กุล กล่าวว่า จะต้องทำการฟ้องร้องกันใหม่อีก^{๕๕} ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ระบบกฎหมายที่มีขั้นตอนสลับซับซ้อนเช่นนี้แทนที่จะช่วยเหลือฝ่ายหญิงให้ได้รับค่าอุปการะเลี้ยงดูจากอดีตสามี แต่กลับซ้ำเติมให้ต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายมากขึ้น เป็นการเพิ่มภาระและปัญหาให้กับแม่ในครอบครัวแม่คนเดียวอีกต่างหาก

- ระบบความรับผิดชอบในการดูแลบุตรโดยภาครัฐ (Public Child Support) เป็นระบบซึ่งให้บทบาทกับภาครัฐ ในการเข้าทำหน้าที่รับผิดชอบ ในการดูแลเด็กในครอบครัวแม่คนเดียว ซึ่ง อัจฉรา ยอดเพชร กล่าวว่า หน่วยงานภาครัฐที่ทำหน้าที่นี้ คือ กรมประชาสงเคราะห์ที่ได้มีการจัดตั้งขึ้นโดยรัฐบาลตั้งแต่ปี ๒๔๘๓ และในทางปฏิบัติ แม่ในครอบครัวแม่คนเดียวจำนวนมากยังไม่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐ อาจเนื่องด้วยสาเหตุต่างๆ เช่น ขาดการประชาสัมพันธ์ ทำให้ประชาชนจำนวนมากไม่ทราบถึงบริการที่ทางภาครัฐจัดให้ ทั้งยังมีปัญหาเรื่องความล่าช้าในการ

^{๕๓} อัจฉรา ยอดเพชร, “การศึกษาปัญหาผู้หญิงถูกสามีละทิ้ง ซึ่งมาขอรับความช่วยเหลือจากงานสงเคราะห์ครอบครัว กองสังคมสงเคราะห์ สำนักสวัสดิการกรุงเทพมหานคร”, หน้า ๕๘.

^{๕๔} บุษกร กาสมณี, **วาทกรรมแม่เลี้ยงเดี่ยว**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.shi.or.th> วาทกรรมแม่เลี้ยงเดี่ยว, [๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๕].

^{๕๕} สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, “Single Mom ด้วยน้ำมือของกฎหมาย”, **หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน**, (๒๘ กันยายน ๒๕๕๓) : ๖.

ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนที่เกิดจากการปฏิบัติงานของกองสังคมสงเคราะห์ที่ต้องทำตามระเบียบขั้นตอนของทางราชการ เป็นต้น^{๕๖}

จะเห็นได้ว่า การสนับสนุนช่วยเหลือแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว ไม่ว่าโดยอดีตสามีหรือโดยหน่วยงานของรัฐล้วนมีแต่ความยุ่งยาก ทั้งในเชิงเงื่อนไขทางกฎหมายและกระบวนการเรียกร้องสิทธิ ประกอบกับที่แม่เหล่านี้ไม่มีความรู้ความเข้าใจในการเข้าถึงหรือใช้สิทธิตามที่กฎหมายได้รับรองไว้ ทำให้การเข้าไปขอความช่วยเหลือจากทั้งอดีตสามีและจากหน่วยงานของรัฐมีแต่ปัญหาและอุปสรรคมากมาย แม่ส่วนใหญ่จึงต้องแบกรับภาระต่างๆไว้เพียงผู้เดียว

(๒) ปัญหาทางด้านอารมณ์และสุขภาพจิต

โดยทั่วไป เมื่อบุคคลคนเดียวทำบทบาทหน้าที่หลายอย่างพร้อมๆกันจนเกินกำลัง ภาวะเครียดย่อมเกิดขึ้นมาได้ ซึ่งผู้ที่อยู่ในภาวะเครียดลักษณะนี้จะแสดงอาการคล้ายคลึงกับผู้อยู่ในความเครียดทั่วไป คือ มีอาการวิตกกังวล กระวนกระวาย เสียใจ และซึมเศร้า และอาการที่แสดงถึงภาวะเครียดนี้สามารถเห็นได้จากอาการทางร่างกาย เช่น รู้สึกปวดศีรษะ มึนงง วิงเวียน หายใจไม่ทั่วท้อง คลื่นไส้ อ่อนเพลีย และยังเห็นได้จากอาการทางด้านจิตใจและอารมณ์อื่นๆ เช่น มีการแสดงปฏิกิริยากับคนรอบข้างที่ผิดปกติ แยกตัวเอง ไม่สนใจสิ่งใดๆ ไม่พอใจงานที่ทำ เปลี่ยนงานบ่อย มีปัญหาสัมพันธภาพ เป็นต้น ในกรณีของแม่ในครอบครัวแม่คนเดียวก็เช่นเดียวกัน ชีวิตที่ต้องรีบเร่งไปทำงานในตอนเช้าต้องแข่งกับเวลาเพื่อให้ทันรับลูกที่โรงเรียนในตอนเย็น และกลับมาทำงานบ้าน เช่น หุงอาหาร ทำความสะอาดบ้าน และซักเสื้อผ้า เป็นต้น จนแทบจะหมดแรงเข้านอนในตอนดึก ทำให้แม่คนเดียวจำนวนไม่น้อยมีแนวโน้มที่จะประสบกับภาวะเครียด แต่แม่คนเดียวที่มาจากต่างสาเหตุกันก็จะมีภาวะเครียดที่แตกต่างกันออกไป พอจะอธิบายได้ดังนี้

- ในกรณีของการหย่าร้าง โกลด์เด็นเบิร์ก (Goldenberg) กล่าวว่า คู่สามีภรรยา มักจะเกิดภาวะเครียดทั้งก่อนและหลังการหย่า สืบเนื่องจากการตกลงกันไม่ได้ในเรื่องการแยกทางกันก่อนหย่า และปัญหาการปรับตัวกับชีวิตใหม่หลังการหย่าร้าง^{๕๗} นั่นก็หมายความว่า หญิงผู้เป็นแม่ที่มาจาก การหย่าร้างส่วนใหญ่ มักมีความเครียดก่อนจะมาเป็นแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว ความวิตกกังวลในเรื่องต่างๆที่จะต้องจัดการหลังหย่าร้าง อาจมาซ้ำเติมจิตใจจนเกิดความเครียดขึ้นมาใหม่ จนแม่บางคนเริ่มมีอาการผิดปกติ ปวดศีรษะ คิดมาก นอนไม่หลับ เหม่อลอย และอาจจะบaylor อารมณ์กับลูกๆโดยการเข่นตี ดุด่าเป็นประจำ นอกจากนั้น ความเครียดอาจเกิดขึ้นได้จากที่คนในสังคมซุบซิบนินทาในแง่ร้ายเกี่ยวกับการหย่าร้าง จนฝ่ายหญิงมักจะรู้สึกว่าเป็นคนไม่ดี จึงถูกสามี

^{๕๖} อัจฉรา ยอดเพชร, “การศึกษาปัญหาผู้หญิงถูกสามีละทิ้ง ซึ่งมาขอรับความช่วยเหลือจากงานสงเคราะห์ครอบครัว กองสังคมสงเคราะห์ สำนักสวัสดิการกรุงเทพมหานคร”, หน้า ๖๑-๖๒, ๖๖.

^{๕๗} Herbert and Irene Goldenberg, *Family Therapy : Overview*, p.127.

ทอดทิ้งไป ซึ่งชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์ กล่าวว่า หญิงบางคนที่ไม่สามารถทนต่อความอับอายได้ถึงกับคิดสั้น หรือกลายเป็นคนเก็บตัวและเป็นโรคประสาทไป^{๕๘} ในทำนองเดียวกัน อุมพร ตรังคสมบัติก็ได้กล่าวถึง หญิงอีกประเภทหนึ่ง ที่ถือว่า การหย่าร้างเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของชีวิตเป็นการทำลายสายสัมพันธ์แห่งครอบครัวและทำลายคุณค่าแห่งความรักที่บุคคลเคยยึดถือ จึงเกิดความรู้สึกสูญเสียความมั่นคงในฐานะพ่อแม่และในฐานะปัจเจกบุคคล การเปลี่ยนแปลงในภาพลักษณ์แห่งตนอาจเกิดขึ้นอย่างรุนแรงจนกลายเป็นภาวะซึมเศร้าเรื้อรังได้^{๕๙}

กล่าวโดยสรุป การหย่าร้างที่คู่สมรสหลายๆคู่เข้าใจว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะยุติปัญหาความขัดแย้งได้ แต่ความเป็นจริง สภาวะความเครียดที่เกิดจากความขัดแย้ง สำหรับผู้หย่าร้างบางคน อาจยังคงค้างคาอยู่ในใจ เมื่อมีปัญหาความรับผิดชอบที่หนักอึ้งหรือมีปัจจัยทางด้านสังคมอื่นๆมากระทบ ความเครียดที่ค้างคาใจอยู่ก็ยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น ผลกระทบต่ออารมณ์และจิตใจของผู้หย่าร้างก็จะเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากพิจารณากรณีของแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว ถ้าผู้เป็นแม่มังมีความเครียดที่มีผลต่ออารมณ์และจิตใจของตัวเองอยู่ การที่จะอบรมสั่งสอนลูกๆให้เติบโตอย่างมีคุณภาพย่อมเป็นปัญหา

- **ในกรณีของการเป็นหม้าย** ความเศร้าโศกจากการเสียชีวิตของสามี มีผลทำให้ภรรยาผู้อยู่ข้างหลังส่วนใหญ่ประสบปัญหาทางด้านอารมณ์ และสุขภาพจิต แต่ช่วงเวลาที่ผลกระทบทางด้านอารมณ์และจิตใจ อาจไม่ได้เกิดขึ้นหลังจากสามีเสียชีวิตเสมอไป โดยทั่วไป ถ้าสามีเสียชีวิตกระทันหัน ภรรยาส่วนใหญ่ เมื่อทราบข่าวก็จะเกิดอาการช็อคเป็นลม ทำใจไม่ได้ ร้องไห้ฟูมฟาย มีปัญหาทางด้านอารมณ์และจิตใจขึ้นมาทันที แต่เมื่อเวลาผ่านไป ความหวังโยในอนาคดลูก ทำให้ตั้งสติได้ อาการดังกล่าวก็จะค่อยๆเบาบางลง ส่วนอีกกรณีหนึ่งที่สามีเสียชีวิตหลังยึดการตาย ผลกระทบต่ออารมณ์และจิตใจของภรรยาจะเกิดขึ้น ก่อนการเสียชีวิตของสามี คือในช่วงที่ต้องดูแลและพยาบาลสามีที่ป่วยหนักด้วยตัวเองเป็นเวลานาน แต่อาการเหล่านั้นอาจค่อยๆดีขึ้นหลังจากสามีเสียชีวิตลง นอกจากนี้ ปัจจัยทางด้านอายุ ก็มีผลต่ออารมณ์และสุขภาพจิตของหญิงผู้เป็นหม้าย จากการวิจัยในประเทศสหรัฐอเมริกา พบว่า หญิงผู้เป็นหม้ายที่มีอายุน้อยจะได้รับผลกระทบทางด้านจิตใจในช่วงแรกมากกว่าหญิงหม้ายที่สูงอายุ แต่จะฟื้นตัวจากความโศกเศร้าได้เร็วกว่า^{๖๐}

จะเห็นได้ว่า ครอบครัวแม่คนเดียวที่มาจากสาเหตุการเป็นหม้าย ผู้เป็นแม่จะปรับตัวต่อความสูญเสียได้เร็วกว่าผู้เป็นแม่ที่มาจากการหย่าร้าง เพราะการสูญเสียไม่ใช่เกิดจากการ

^{๕๘} ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์, **เด็กและวิกฤติการณ์ในครอบครัว**, หน้า ๑๒๒.

^{๕๙} อุมพร ตรังคสมบัติ, **จิตบำบัดและการให้คำปรึกษาครอบครัว**, หน้า ๒๕๘.

^{๖๐} Herbert and Irene Goldenberg, **Family Therapy : Overview**, p.107.

จิตใจเพื่อยุติความขัดแย้ง จึงทำให้ผู้เป็นหม้ายไม่ค่อยมี ปัญหาทางด้านอารมณ์และสุขภาพจิตมาก เท่ากับแม่ที่มาจากการหย่าร้าง

- **ในกรณีของมารดานอกสมรส** ปัญหาทางด้านอารมณ์และจิตใจของมารดานอกสมรสจะเกิดขึ้นตั้งแต่รู้ว่าตัวเองตั้งครรภ์และถูกปฏิเสธความเป็นพ่อโดยฝ่ายชาย โดยเฉพาะมารดานอกสมรสที่เป็นวัยรุ่น จะเกิดปัญหาสุขภาพจิตได้ง่าย เนื่องจากพัฒนาการทางด้านจิตใจของวัยรุ่นยังไม่มีวุฒิภาวะพอ การแก้ปัญหาจึงไม่ดีเท่ากับ มารดานอกสมรสที่เป็นผู้ใหญ่ ความกังวลเรื่องพ่อแม่จะไม่ยอมรับ การตั้งครรภ์ที่ไม่พึงปรารถนาและการคิดว่าสังคมจะประณามว่าเป็นคนใจง่าย ก็อาจเป็นสาเหตุทำให้เกิดปัญหาการฆ่าตัวตายและการทำแท้งของมารดานอกสมรสได้ ภาวะการตั้งครรภ์ ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่สุรชาติพย์ สุทธิ กล่าวว่ามีผลต่อการเกิดอารมณ์แปรปรวนของมารดานอกสมรสที่ตั้งครรภ์ เช่น มีอารมณ์เสื่อง่าย หงุดหงิด ร้องไห้ง่าย โกรธโดยไม่มีเหตุผลและวิตกกังวลต่าง ๆ นานา จนบางรายมีอาการซึมเศร้า และบางครั้งก็มีพฤติกรรมรุนแรง ถึงกับทำร้ายตัวเอง หรือพยายามฆ่าตัวตาย^{๖๑} นอกจากนั้น มารดานอกสมรสที่ตั้งครรภ์ส่วนใหญ่จะเกิดความขัดแย้งทางอารมณ์ (Emotional Conflict) ขึ้นในระหว่างตั้งครรภ์ คือ มีความขัดแย้งไม่แน่ใจว่าอยากได้หรือไม่อยากได้ทารกในครรภ์ที่กำลังจะเกิดมา ซึ่งสภาวะทางอารมณ์ดังกล่าว แพทย์หญิงสุพัตรา เดชาติวงศ์ ณ อยุธยา กล่าวว่า จะมีผลต่อเด็กในครรภ์ ที่อาจเกิดมามีปัญหาสุขภาพจิตได้ด้วย ทั้งนี้ ให้เหตุผลว่า ความขัดแย้งทางอารมณ์ของมารดาอาจนำไปสู่ทารกได้โดยผ่านทางระบบต่อมไร้ท่อและต่อมใต้สมอง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการหดตัวของมดลูก และต่อปริมาณของเลือดและออกซิเจนที่มาหล่อเลี้ยง ทำให้ทารกในครรภ์มีโอกาสรับรู้และได้รับอิทธิพลจากความทุกข์ใจของมารดา และรับรู้ด้วยว่ามารดาไม่ยินดีที่จะให้เขาเกิดมา^{๖๒} นี่อาจเป็นจุดเริ่มต้น ของปัญหาสุขภาพจิตของเด็กได้ แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับผู้เป็นมารดานอกสมรสว่าถ้าเขาเด็กกลับมาเลี้ยงเองแล้ว จะให้ความรัก ความใส่ใจมากนักน้อยเพียงใด ซึ่งในบรรดาครอบครัวแม่คนเดียว ครอบครัวมารดานอกสมรสเป็นครอบครัวที่คนในสังคมให้ความเป็นห่วงมากที่สุด

(๓) ปัญหาทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูก

ในครอบครัวที่มีแม่ทำหน้าที่เลี้ยงลูกตามลำพัง ความผูกพันใกล้ชิดกันระหว่างแม่และลูกจะมีมากกว่าครอบครัวปกติที่มีพ่ออยู่ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากมีประสบการณ์ร่วมกันจากการ

^{๖๑} สุรชาติพย์ สุทธิ, “บริการสังคมสำหรับมารดาวัยรุ่นในทัศนะของนักสังคมสงเคราะห์ ทางกรมแพทย์ กรุงเทพมหานคร”, สารนิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

^{๖๒} วันทนี วาสิกะสิน, “ศึกษาปัญหามารดานอกสมรสที่มีผลต่อปัญหาครอบครัวและปัญหาสังคม ศึกษาเฉพาะกรณี ณ โรงพยาบาลราชวิถี”, หน้า ๑๑-๑๒.

สูญเสีย ทำให้ทั้งคู่ต้องประคับประคองซึ่งกันและกัน เพื่อความอยู่รอด จนบางครั้งอาจเกิดผลทางด้านลบกับเด็กได้ ความสัมพันธ์ใกล้ชิดเกินไประหว่างแม่และลูกในลักษณะนี้ อุมพร ตรังคสมบัติ กล่าวว่า อาจก่อปัญหาให้กับตัวเด็กได้ดังนี้^{๖๓}

- พัฒนาการทางจิตใจของเด็กอาจมีปัญหา เพราะเด็กไม่สามารถแยกตัวเป็นอิสระจากแม่ที่เลี้ยงดูตนได้เหมือนเด็กทั่วไป

- พัฒนาการทางสังคม จะบกพร่องไปด้วย เพราะความใกล้ชิดกับแม่มากเกินไป ทำให้การสร้างความสัมพันธ์ใหม่กับผู้อื่นเป็นไปได้ยาก

- เด็กจะมีปัญหาด้านพฤติกรรมได้ง่าย เพราะการที่แม่ต้องรับภาระหน้าที่และความรับผิดชอบ เพียงผู้เดียว ทั้งทางการเงิน งานบ้าน และงานอาชีพ ทำให้การควบคุมดูแลลูกมีความบกพร่องได้

- ในกรณีที่แม่เพียงคนเดียว เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นมา ไม่มีพ่อมาทำหน้าที่เป็นกันชนให้เหมือนกับครอบครัวปกติทั่วไป ความขัดแย้งหรือความโกรธอาจรุนแรงเกินกว่าที่ควรก็ได้

- การที่ลูกต้องทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและเป็นเพื่อนของแม่ ในยามมีปัญหา อาจทำให้ลูกมีอำนาจมากเกินไป จนแม่ควบคุมลูกไม่ได้

- ลูกในครอบครัวแม่คนเดียว ต้องช่วยรับภาระหลายอย่างแทนพ่อที่จากไป ทำให้เป็นผู้ใหญ่กว่าวัย อาจคิดมาก วิตกกังวล มีความโกรธ และความขมขื่น เพราะตนเองต้องรับผิดชอบมากเกินไป เมื่อเทียบกับเด็กอื่นๆ นอกจากนี้ เมื่อถึงเวลาที่ลูกต้องจากบ้านไป เช่น ไปศึกษาต่อหรือแต่งงานแยกครอบครัวไป ลูกอาจจากบ้านไปด้วยความรู้สึกผิดว่าตนละทิ้งแม่ให้อยู่คนเดียวโดยไม่มีใครช่วยเหลือดูแล ความรู้สึกผิดนี้อาจฝังใจอยู่เป็นเวลานานก็ได้

ส่วนในอีกแง่มุมหนึ่ง ผู้เป็นแม่ในครอบครัวแม่คนเดียวมีความจำเป็นต้องออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ไม่มีเวลาอยู่กับลูกมาก ก็อาจทำให้แม่ลูกที่เคยมีความสัมพันธ์กันอย่างดี ต้องเหินห่างกัน เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น แม่ลูกมักจะขัดแย้งกัน ขาดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ในบางครั้ง วิธีการอบรมสั่งสอนลูกของแม่บางคนก็อาจทำให้ลูกเข้าใจผิดว่า แม่ไม่รักจนก่อให้เกิดปัญหาทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างแม่ลูกได้เช่นกัน สอดคล้องกับที่บัวทอง สว่างโสภากุล ได้กล่าวไว้ว่า (พ่อ) แม่บางคนมักวางกฎระเบียบข้อจำกัดต่างๆ เพื่อให้ลูกประพฤติปฏิบัติตาม ลูกอาจเข้าใจผิดว่า (พ่อ) แม่เป็นคนดุ ใจร้าย เย็นชา หรือมีนินทา และเกิดความรู้สึกว่า (พ่อ) แม่ไม่รัก ส่วน (พ่อ) แม่อีกประเภทหนึ่ง จะสอนลูกด้วยการบ่น หาเรื่องจับผิด ตบตี บางครั้งก็เย็นชา และไม่สนใจใย

^{๖๓} อุมพร ตรังคสมบัติ, จิตบำบัดและการให้คำปรึกษาครอบครัว, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

ดีลูก^{๒๔} จะเห็นได้ว่า การอบรมสั่งสอนทั้งสองประเภทนี้ มีผลต่อความรู้สึกของเด็ก ทำให้เด็กไม่กล้าเข้าใกล้แม่ กลัวแม่จะลงโทษ มีปัญหาที่ไม่กล้าปรึกษาแม่ ความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูกก็ยิ่งห่างเหิน ความรู้สึกที่ว่าตัวเองขาดความรัก ขาดความอบอุ่น ไม่มีความมั่นคง ไม่ปลอดภัย และมีปมด้อย จึงเกิดขึ้นได้กับเด็กในครอบครัวแม่คนเดียวที่มีการอบรมเลี้ยงดูที่ไม่เหมาะสมดังกล่าว ดังนั้น ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูก จึงเป็นปัญหาที่มักพบบ่อยในครอบครัวแม่คนเดียว

สรุปได้ว่า ปัญหาของแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว ดูเหมือนจะมีความแตกต่างกัน แล้วแต่วิถีการดำเนินชีวิตของแต่ละคน แต่ก็มีบางประเด็นที่แม่เหล่านี้ประสบปัญหาในทำนองเดียวกัน คือ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งแม่ทุกคนต้องเป็นผู้หารายได้มาจุนเจือครอบครัวแต่เพียงผู้เดียว ความมากน้อยของปัญหา ก็ขึ้นกับภูมิหลังของแม่แต่ละคน เช่น การศึกษา ทักษะความรู้ในด้านต่างๆ เป็นต้น ปัญหาทางด้านอารมณ์และสุขภาพจิต ก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งของแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว เนื่องจากครอบครัวแม่คนเดียวมีที่มาจากการจากไปของผู้เป็นพ่อ ไม่ว่าจะเป็นการจากไปหรือจากตาย ย่อมทำให้แม่ทุกคนมีความรู้สึกถึงการสูญเสีย คือ เศร้าโศกเสียใจ โดดเดี่ยว รู้สึกผิด และมีความโกรธต่อวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในกรณีของแม่คนเดียวที่มาจากการหย่าร้างโดยเจ้าตัวไม่ยินยอมในการหย่า จะมีความรู้สึกที่รุนแรงมากกว่าแม่ประเภทอื่นๆ คือ รู้สึกตัวเองล้มเหลว ไม่มีค่า ไม่แน่ใจในตัวเอง หรือแม้กระทั่งผูกพยาบาทอดีตสามี แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น ปัญหาที่ผู้เป็นแม่ไม่ว่าจะเป็นแม่หม้ายวัยกลางคนที่มียู่วัยรุ่น หรือแม่วัยสาวที่หย่าร้างและมีลูกยังเล็กอยู่ มีความกังวลเหมือนกัน ก็คือปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูก ซึ่งเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กโดยตรง ซึ่งหมายความว่า ถ้าแม่คนใดในครอบครัวแม่คนเดียวใช้วิธีการอบรมสั่งสอนลูกที่ไม่เหมาะสม ก็จะมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของระหว่างแม่และลูก และสิ่งที่จะตามมาที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ คือ ปัญหาของลูก ซึ่งสภาพปัญหาของลูกในครอบครัวแม่คนเดียวจะเป็นเช่นไร จึงเป็นประเด็นหัวข้อที่ผู้วิจัยจะนำมาศึกษาในลำดับต่อไป

๒. สภาพปัญหาของบุตรธิดา

เด็กในครอบครัวแม่คนเดียว มักประสบปัญหาต่างๆ มากมาย ไม่น้อยกว่าหรืออาจมากกว่า ผู้เป็นแม่ด้วยซ้ำเนื่องจากเด็กส่วนใหญ่ ยังอยู่ในวัยที่ต้องการการการคุ้มครองดูแล และมีภูมิคุ้มกันต่ำจึงมีแนวโน้มที่จะได้รับผลกระทบจากวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ซึ่งสภาพ

^{๒๔} บัวทอง สว่างโสภาคกุล, สุขภาพจิต, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาจิตวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๓.

ปัญหาของเด็ก ในครอบครัวแม่คนเดียวนั้น โกลด์เด็นเบิร์ก (Goldenberg) ได้ทำการประเมินไว้ดังนี้^{๖๕}

- รู้สึกอับอายขายหน้า และนับถือตัวเองน้อยลง
- ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับพ่อที่ไม่ได้เลี้ยงดูแย่งลง
- ดำเนินตัวเองว่าเป็นคนทำให้พ่อแม่ต้องเลิกกัน
- เศร้าโศก เสียใจ มีอารมณ์แปรปรวน
- รู้สึกสับสนและเกิดความโกรธ เมื่อไม่รู้ว่า จะจงรักภักดีต่อใครดี แม่หรือพ่อ
- มีความใฝ่ฝันอยากให้พ่อแม่คืนดีกัน
- ขุนเคียว โกรธทั้งพ่อและแม่ (ดำเนินแม่ที่ทำให้ขาดพ่อและดำเนินพ่อที่จากไป)
- มีความกังวลว่าอนาคตจะไม่มั่นคง
- ทำหน้าที่แทนพ่อ (แม่) ที่จากไป เด็กพยายามทำตัวเป็นผู้ใหญ่
- แม่ที่อยู่ด้วยมากเกินไป และพยายามทำตัวเป็นพ่อ (แม่) ของน้องๆ
- มีสถานภาพทางเศรษฐกิจแย่งลง
- มีชีวิตความเป็นอยู่ที่เปลี่ยนไปจากเดิม (โรงเรียนใหม่ บ้านใหม่ เพื่อนใหม่)
- มีพฤติกรรมต่อต้านสังคม ผลการเรียนตกต่ำ
- จะต้องปรับตัวกับการมาเยี่ยมเยียนของพ่อ(แม่)ที่ไม่ได้เลี้ยงดูตัวเอง
- มีปฏิกิริยาโต้ตอบต่อการคบเพื่อนชายคนใหม่ของแม่
- ถ้าแม่ไม่อยู่ เกิดความกลัวว่าจะถูกทอดทิ้งและสูญเสียแม่ไป

ในทำนองเดียวกันนี้ เพียร์สัน และคณะ ได้อธิบายไว้ว่า เด็กที่มีพ่อหรือแม่เลี้ยงดูตามลำพัง โดยเฉพาะแม่เป็นผู้เลี้ยงดูนั้น จะเกิดปัญหาทางด้านอารมณ์และพฤติกรรมได้มากกว่าเด็กที่มีทั้งพ่อและแม่ เช่นอาจมีพฤติกรรมเกเร ขาดความยั้งคิด มีอาการกังวล ซึมเศร้า และมีปัญหาในการเข้าสังคม นอกจากนี้ ยังมีโอกาสเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาสุขภาพจิตอีกด้วย^{๖๖}

เพื่อให้เกิดความชัดเจนขึ้น จะแบ่งสภาพปัญหาของเด็กในครอบครัวแม่คนเดียวออกเป็น ๓ ด้านด้วยกัน คือ

(๑) ปัญหาด้านการพัฒนาการ

๑) การขาดต้นแบบจากพ่อ การเลียนและเรียนบทบาททางเพศจากพ่อหรือแม่เป็นกระบวนการด้านหนึ่งของการพัฒนาการทางสังคมของเด็ก เด็กผู้ชายควร มี “แบบชาย” จาก

^{๖๕} Herbert and Irene Goldenberg, **Family Therapy : Overview**, p.133.

^{๖๖} บัวทอง สว่างโสภาคกุล, **สุขภาพจิต**, หน้า ๒๐๔.

พ่อสำหรับเลียนแบบ และเด็กผู้หญิง มีแบบจากแม่^{๖๗} ในขณะเดียวกัน เด็กจะเริ่มสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลเพศตรงข้ามกับตน ซึ่งก็คือ พ่อแม่ที่เป็นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดกับเด็กมากที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้พรอยด์ อธิบายว่า เด็กผู้หญิงจะรักพ่อเลียนแบบทางเพศจากแม่ เด็กผู้ชายจะรักแม่เลียนแบบทางเพศจากพ่อ^{๖๘} พฤติกรรมเช่นนี้ ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเติบโตทางอารมณ์ของเด็กและเป็นประสบการณ์เบื้องต้นที่เป็นประโยชน์เมื่อเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่

สำหรับครอบครัวที่มีแต่แม่ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเด็กผู้ชายจะมีมากกว่าเด็กผู้หญิง ทั้งนี้ เนื่องจาก เด็กผู้ชายจะขาด “แบบชาย” จากพ่อสำหรับเลียนแบบ ในขณะที่เด็กผู้หญิงยังมีแบบจากแม่ เด็กผู้ชายที่ขาดตัวแบบจากพ่อมีการพัฒนาการในด้านต่างๆทั้งทางอารมณ์ สังคม และสติปัญญาค่อนข้างช้า เมื่อขาดพ่อที่จะเลียนแบบ เด็กผู้ชายจากครอบครัวแม่คนเดียวส่วนใหญ่มักจะออกไปเข้าหากลุ่มเพื่อนชายด้วยกัน ตั้งเป็นกลุ่มเพื่อหาแบบสำหรับเลียนแบบ จนบางคนอาจเข้ากลุ่มอันธพาล หรือกลุ่มอาชญากร เป็นการไปสร้างความเดือดร้อนให้กับคนอื่น แต่เด็กผู้ชายบางคนที่อยู่ใกล้ชิดแม่มากเกินไป ก็อาจทำให้มีความสับสนในบทบาททางเพศ จนเกิดการเบี่ยงเบนทางเพศไปเป็นเกย์ในที่สุด ดังนั้น การเลียนแบบพ่อจึงมีความสำคัญต่อการสร้างเอกลักษณ์แห่งตนของเด็กผู้ชาย นอกจากนั้น พ่อยังมีความสำคัญต่อลูกชายในด้านการพัฒนาการทางจริยธรรม สัมฤทธิ์ผลด้านอาชีพและการปรับตัวทางสังคมอีกด้วย^{๖๙} ในอีกด้านหนึ่ง การขาดพ่อก็มีผลกระทบต่อชีวิตของลูกสาวเช่นกัน ทั้งในด้านการเสริมสร้างความมีระเบียบวินัย และการเรียนรู้เรื่องบทบาททางเพศ^{๗๐}

๒) ผลกระทบจากการเป็นตัวแทนของพ่อ เด็กผู้ชายที่เติบโตโดยแม่หย่าร้างกับพ่อ และได้รับการเลี้ยงดูจากแม่เพียงคนเดียว มิได้มีเพียงได้รับผลกระทบทางด้านการขาด “แบบชาย” จากพ่อเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบทางด้านอารมณ์จากปฏิกิริยาของผู้เป็นแม่อีกด้วย แมคเดอร์มอทท์ (McDermott) ได้กล่าวในรายงานการวิจัยว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาการของเด็กใน

^{๖๗} ศรีเรือน แก้วกังวาล, จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย (เล่ม ๒) วัยรุ่น-วัยสูงอายุ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๓), หน้า ๔๔๐.

^{๖๘} ศรีเรือน แก้วกังวาล, จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย (เล่ม ๑) แนวคิดเชิงทฤษฎี-วัยเด็กตอนกลาง, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๙.

^{๖๙} ศรีเรือน แก้วกังวาล, จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย (เล่ม ๒) วัยรุ่น-วัยสูงอายุ, หน้า ๔๓๕.

^{๗๐} Bronnimann, Salome, “The Stress of Single Mothers and Its Effect on Quality Child Care”, *Undergraduate Research Journal for the Human Sciences*, Volume 7 – 2008, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.kon.org/urc/v7/bronnimann.html>, [๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

ครอบครัวที่พ่อแม่หย่าร้างกัน คือ การที่ผู้เป็น (พ่อ) แม่มักเอาลูกมาแทนที่ (ภรรยา) สามที่เลิกรากัน^{๗๑} โดยเฉพาะลูกชาย ที่มีเพศเดียวกับสามี เมื่อผู้เป็นแม่แสดงอาการโกรธผู้เป็นพ่อ มักจะโยนความสัมพันธ์ไปที่ลูกชาย ที่เปรียบเสมือนตัวแทนของพ่อ ด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา ทั้งตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ดังนั้น ลูกชายจึงต้องรับอารมณ์โกรธของแม่แทนพ่อ อันมีผลกระทบต่อพัฒนาการด้านจิตใจของเด็กโดยไม่รู้ตัว

(๒) ปัญหาด้านอารมณ์และสุขภาพจิต

วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นในครอบครัว เช่น การสูญเสียพ่อ โดยการหย่าร้าง หรือการเสียชีวิตก็ตาม ย่อมมีผลกระทบทางด้านอารมณ์และจิตใจของเด็ก อาการที่พบส่วนใหญ่ ได้แก่ ซึมเศร้า โกรธ ขาดสมาธิในการเรียน วิตกกังวลต่ออนาคต และในบางรายอาจพยายามฆ่าตัวตาย ซึ่งอุมพร ตรังคสมบัติ กล่าวว่า เด็กที่ขาดพ่อ โดยเฉพาะกรณีพ่อแม่หย่าร้างจะมีปัญหาทางจิตเวชมากกว่าเด็กที่มาจากครอบครัวที่เป็นปึกแผ่น^{๗๒} ส่วนปฏิกิริยาที่เด็กมีต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นจะขึ้นกับเพศ อายุ พื้นอารมณ์ (Temperament) และพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็ก จากการศึกษาทางจิตวิทยา พบว่า เด็กผู้ชายและเด็กผู้หญิงในครอบครัวหย่าร้างจะมีพฤติกรรมแสดงออกถึงความรู้สึกที่ต่างกัน โดยเด็กผู้ชายจะแสดงอารมณ์ออกมาภายนอก เช่น มีพฤติกรรมก้าวร้าว ดื้อรั้น ไม่เชื่อฟัง และชอบโกหก ส่วนเด็กผู้หญิงจะ ควบคุมอารมณ์ได้ดีกว่า มักเก็บความรู้สึกไว้ภายใน ไม่แสดงออกมาให้เห็น แต่บางรายอาจเก็บความรู้สึกมากเกินไปจนกลายเป็นคนเก็บกด และนับถือตนเองน้อยลง^{๗๓} นอกจากนี้ ปฏิกิริยาที่เด็กมีต่อการแยกทางของพ่อแม่ ยังขึ้นกับวัยของเด็กอีกด้วย จากการศึกษาของ นักวิจัยหลายท่าน พบว่า เด็กที่อยู่ในวัยก่อนเข้าเรียน มักจะตกใจและงุนงงเมื่อเห็นพ่อย้ายข้าวของออกจากบ้านไป และคิดว่าตัวเองคงทำอะไรผิดที่ทำให้พ่อต้องจากไป มักเรียกร้องให้ผู้เป็นพ่อกลับมา ส่วนเด็กที่โตเป็นวัยรุ่น มักคิดว่าการหย่าร้างของพ่อแม่เป็นเหตุการณ์ที่ร้ายแรงที่สุดกลับโกรธพ่อแม่ หว่าพ่อแม่ไม่รัก เกิดความรู้สึกสูญเสีย และมีความเศร้าโศกเสียใจ รู้สึกอายเพื่อนที่พ่อแม่แยกทางกัน แต่เมื่อเวลาผ่านไป ความรู้สึกที่รุนแรงเช่นนี้จะค่อยๆ ลดลงไป^{๗๔} แต่ก็มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งที่ว่า ทำไมเด็กที่เป็นพี่น้องกันในครอบครัวแม่คนเดียว จึงมีปฏิกิริยาต่อการหย่าร้างของพ่อแม่ไม่เหมือนกัน ทั้งๆที่เป็นเพศเดียวกันและอยู่ในวัยใกล้เคียงกัน ในเรื่องนี้ เฟอส์เตนเบิร์ก

^{๗๑} Stuart , Irving R., **Children of Separation and Divorce Management and Treatment**, (New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1981), p.25.

^{๗๒} อุมพร ตรังคสมบัติ, **จิตบำบัดและการให้คำปรึกษาครอบครัว**, หน้า ๑๙๙.

^{๗๓} Furstenberg, Jr. Frank, **Divided Families: What Happens to Children When Parents Part**, (Massachusetts: Harvard University Press, 1991), p.66.

^{๗๔} Stuart, Irving, **Children of Sedparation and Divorce : Management and Treatment**, (New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1981), pp. 28-29.

(Furstenberg) อธิบายว่า ปัจจัยทางด้านพื้นอารมณ์ (Temperament) ของเด็กแต่ละคน จะเป็นตัวกำหนดความต่างต่างนั้น เพราะเด็กบางคนจะมีจิตใจที่เข้มแข็งกว่าเด็กคนอื่น ๆ สามารถทนต่อความสูญเสีย และความไม่มั่นคงในชีวิตได้ ทำให้เด็กเหล่านี้ สามารถปรับตัวและดำรงอยู่ได้เมื่อพ่อแม่หย่าร้างกัน^{๗๕} สอดคล้องกับการวิจัยของระวีวรรณ ธรณี ที่พบว่า เด็กที่พ่อแม่หย่าร้างบางคนจะมีความอดทนและแข็งแกร่งมากขึ้น มีความรับผิดชอบในเรื่องของตนเองและครอบครัวมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะการได้รับรู้สถานการณ์ครอบครัวที่เกิดขึ้นทำให้เขาเหล่านี้รู้ว่าชีวิตของตนจะขาดตัวช่วยบางอย่างไปและต้องพึ่งตนเองให้มากขึ้น อีกทั้งสถานการณ์ครอบครัว ยังเป็นพลังขับเคลื่อนให้พวกเขามีการวางแผนชีวิตของตนเองและพยายามทำให้ตนเองประสบความสำเร็จ^{๗๖}

โดยทั่วไป เด็กส่วนใหญ่ในครอบครัวแม่คนเดียวจะมีปัญหาทางด้านอารมณ์และจิตใจ เฉพาะในช่วงแรกๆที่เกิดวิกฤติการณ์ทางครอบครัวเท่านั้น แต่หลังจากนั้นไม่นาน ความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูกจะดีขึ้น การพัฒนาทางด้านสังคมและอารมณ์ของเด็กก็จะเป็นไปตามปกติ แต่ในบางกรณี ผลกระทบจากการหย่าร้าง อาจส่งผลทางลบในระยะยาวต่อเด็กได้เหมือนกัน ดังการศึกษาของวอลเลอร์สไตน์ (Wallerstein) ที่พบว่า เด็กที่มาจากครอบครัวหย่าร้างเมื่อเติบโตขึ้นจะกลายเป็นหนุ่มสาวที่มีแต่ความกังวล โกรธง่ายและไม่ค่อยประสบความสำเร็จในการทำงาน^{๗๗}

(๓) ปัญหาด้านพฤติกรรม

นักจิตวิทยาทางด้านพัฒนาการเด็ก กล่าวว่า ปัญหาด้านพฤติกรรมของเด็ก จะมี ๒ แบบ คือ แบบแสดงออกมาทางกายและวาจา เช่น ก้าวร้าว เกรี้ยว ดื้อรั้น ไม่เชื่อฟัง และพูดปด และแบบเก็บงำอยู่ภายใน ไม่แสดงออกมา เช่น มีความวิตกกังวล เศร้า และเก็บตัว ไม่สูงส่งกับใคร^{๗๘} จากรายงานของศูนย์วิจัยครอบครัว มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ พบว่า เด็กที่มาจากครอบครัวหย่าร้าง จะกระทำผิด และมักมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม มากกว่าเด็กที่อยู่กับพ่อแม่ แม่ พฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมจะมีมากน้อยแค่ไหนนั้น ตัวแปรที่สำคัญคือ อายุของลูกในช่วงที่พ่อแม่หย่าร้างกัน โดยในช่วงอายุ ๑๒-๑๕ ปีจะเป็นช่วงอายุที่ได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุด รองมาคือช่วงก่อน

^{๗๕} Furstenberg , Jr. Frank, *Divided Families: What Happens to Children When Parents Part*, p.67.

^{๗๖} ระวีวรรณ ธรณี, “พลวัตการปรับตัวและการดำรงตนของบุตรในครอบครัวที่พ่อแม่หย่าร้าง”, *รายงานวิจัย*, (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร, ๒๕๕๑), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.rir.nrct.go.th/drupal-ir/?q=biblio/author/25324>, [๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

^{๗๗} Furstenberg, Jr. Frank, *Divided Families : What Happens to Children When Parents Part*, p. 68.

^{๗๘} Ibid., p.66.

วัยเรียน^{๗๙} และพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมที่พบในเด็กนั้น ยังแสดงออกมาแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับพื้น
 อารมณ์ของแต่ละคน คือ พื้นอารมณ์แบบสู้ และพื้นอารมณ์แบบขี้กลัว^{๘๐} ซึ่งในกรณีของเด็กที่มีพื้น
 อารมณ์ขี้กลัว เมื่อพ่อแม่แยกกันอยู่ มักจะรู้สึกว่าคุณได้รับการปกป้องน้อยลง และดำเนินชีวิตอยู่ด้วย
 ความกลัว จึงมีแนวโน้มที่จะหันไปใช้สารเสพติดและดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ เพื่อลดความกลัว ทำ
 ให้ พวกเขากลายเป็นเด็กที่มักจะทำผิดเสมอ ในสายตาผู้อื่น ในเรื่องสถิติการใช้สารเสพติดและ
 เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ของเด็ก ได้มีการเปิดเผยจากรายงานการศึกษาของจูดิธ วอลเลอร์สไตน์ ว่า
 เด็กที่พ่อแม่แยกทางกัน ๒๕% จะใช้ยาเสพติดและดื่มแอลกอฮอล์ก่อนอายุ ๑๔ ปี ขณะที่จำนวนเด็ก
 จากครอบครัวอบอุ่น ใช้ยาเสพติดและแอลกอฮอล์ก่อนอายุ ๑๔ ปี มีเพียง ๙%^{๘๑}

พฤติกรรมที่กำลังเป็นปัญหาและพบบ่อยในเด็กวัยรุ่นที่มาจากครอบครัวแตกแยก
 คือการหนีออกจากบ้าน ซึ่งเป็นการแสดงออก ถึงความต้องการให้หลุดพ้น จากปัญหาครอบครัว
 เช่นเดียวกับ การใช้สารเสพติดและการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ วัยรุ่นส่วนใหญ่ที่หนีออกจากบ้าน
 มักจะเผชิญกับระบบภายนอกที่มีสภาพแย่กว่าระบบครอบครัวที่เขานี้ออกมา เช่น ประสบภัย
 อันตรายจากการเร่ร่อนอยู่ตามท้องถนน ถูกหลอกลวงเข้าสู่กลุ่มมิจฉาชีพ ถูกทารุณทางกายและทาง
 เพศ เป็นต้น ซึ่งวัยรุ่นหญิงที่ถูกบังคับให้ค้าประเวณี ส่วนใหญ่ก็หนีออกจากบ้านก่อนที่จะถูกสำนักงาน
 หางานล่อลวงไปทำอาชีพค้าบริการ

สรุปโดยรวมว่าในครอบครัวแม่คนเดียวปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้เป็นแม่และลูกย่อมมี
 ความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เพราะ เมื่อผู้เป็นแม่ต้องทำงานหารายได้เพื่อจุน
 เจือครอบครัวแต่เพียงผู้เดียวอาจประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจ การเงิน จนก่อให้เกิดความเครียดได้
 การที่แม่มีปัญหาทางด้านอารมณ์และจิตใจ ย่อมขาดความเอาใจใส่ลูกๆ เกิดความห่างเหินต่อกัน ทำ
 ให้มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างแม่ลูก เมื่อเป็นเช่นนี้ ลูกที่ขาดพ่อ ยังถูกแม่ทอดทิ้งไม่ดูแลเอา
 ใจใส่เท่าที่ควร ไม่ได้รับการอบรมสั่งสอนที่เหมาะสม ย่อมมีปัญหาทางด้านพัฒนาการ และปัญหา
 ทางด้านอารมณ์และจิตใจ จนก่อให้เกิดปฏิกิริยาทางด้านพฤติกรรมได้ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ใน
 ครอบครัวแม่คนเดียว ผู้เป็นแม่มีความสำคัญมาก ถ้าแม่มีความเข้มแข็ง สามารถบริหารจัดการปัญหา
 ต่างๆที่เกิดขึ้นกับตัวเองได้ มีเวลาดูแลเอาใจใส่ลูก เป็นที่พึ่งให้กับลูก ปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยม และ
 จริยธรรม โดยทำเป็นแบบอย่างที่ดีให้ลูกได้เห็น เพื่อปฏิบัติตาม ปัญหาต่างๆที่จะเกิดขึ้นกับลูก เช่น

^{๗๙} สาวิตรี ทยานศิลป์, “การส่งเสริมและพัฒนาเด็กในครอบครัวหย่าร้าง”, (สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล), เอกสารที่นำเสนอ ณ ที่ประชุมสมัชชาครอบครัวแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๕๓, หน้า ๓, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.cf.mahidol.ac.th> [๑๔ กันยายน ๒๕๕๕].

^{๘๐} อุมพร ตรังคสมบัติ, **จิตบำบัดและการให้คำปรึกษาครอบครัว**, หน้า ๑๘๖.

^{๘๑} “การหย่าร้าง สร้างผลกระทบต่อเด็กจนถึง ๒๕ ปี”, **สำนักข่าวรอยเตอร์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.onknow.blogspot.com/2006/10/25.html> [๒๖ กันยายน ๒๕๕๕].

ปัญหาทางด้านพัฒนาการ ปัญหาทางด้านอารมณ์และจิตใจ ตลอดจนปัญหาทางด้านพฤติกรรม ก็จะไม่เกิดขึ้น จนเป็นปัญหาทางสังคม หรือปัญหาทางครอบครัวเมื่อลูกเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่

๒.๒ สภาพการณ์และสภาพปัญหาครอบครัวแม่คนเดียวในสังคมไทย

๒.๒.๑ สภาพการณ์ปัจจุบันของครอบครัวแม่คนเดียวในสังคมไทย

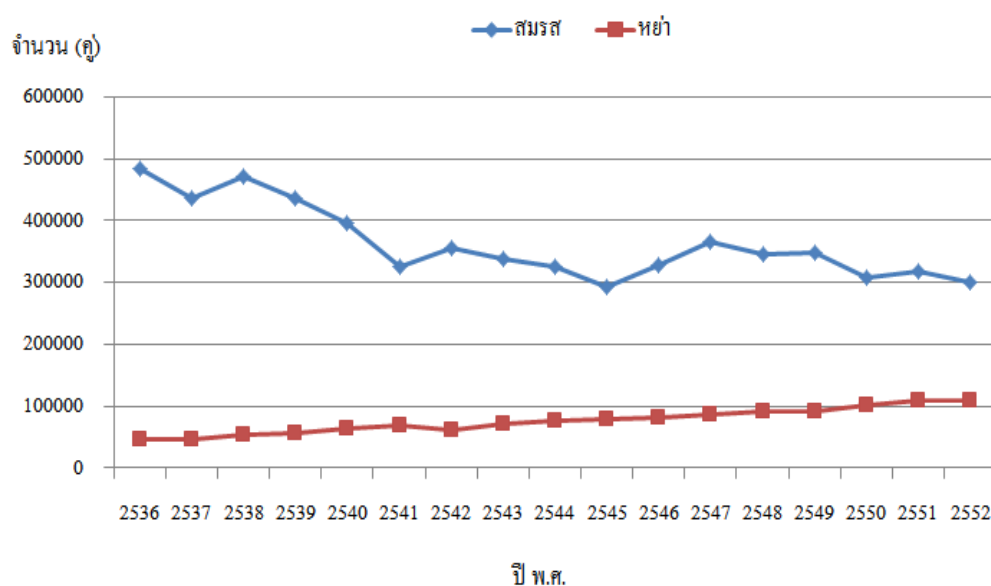
ในอดีต ครอบครัวไทยมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายที่ สมาชิกในครอบครัวจะมาอยู่รวมกัน ตั้งแต่ ปู่ย่าตายาย จนถึงรุ่นหลานรุ่นเหลน อำนาจในการปกครองของครอบครัวไทย จะขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำในการหารายได้เลี้ยงครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นฝ่ายชาย การถ่ายทอดวัฒนธรรม อุดมการณ์ ตลอดจนการปลูกฝัง คุณธรรม จริยธรรม ในด้านความกตัญญู และความซื่อสัตย์ จะอบรมสั่งสอน ถ่ายทอดต่อกันจากรุ่นสู่รุ่น นับตั้งแต่สังคมไทยรับเอาแนวคิดการพัฒนาแบบทุนนิยมจากประเทศทางตะวันตกเข้ามา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง วิถีชีวิตจากสังคมเกษตรกรรม เป็นสังคมอุตสาหกรรม จากสังคมชนบทเป็นสังคมเมือง สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เช่น ความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อีกทั้งอิทธิพลของสื่อมวลชนและการรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาโดยขาดการเลือกสรรกลั่นกรอง ฯลฯ ล้วนมีผลอย่างมากต่อสถาบันครอบครัวไทย ดังจะเห็นได้จาก ลักษณะของครอบครัวไทยในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงและสลับซับซ้อนมากขึ้น ครอบครัวขยายที่ประกอบด้วย สมาชิกหลายรุ่นดำรงอยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่นมีจำนวนลดน้อยลงถูกแทนที่ด้วยครอบครัวเดี่ยวที่มีแต่พ่อแม่ลูกซึ่งมีความสั่นคลอนและเปราะบางมากขึ้น สัมพันธภาพภายในครอบครัวอ่อนแอลง ส่งผลให้ครอบครัวขาดความอบอุ่น มีการหย่าร้างหรือแยกกันอยู่ระหว่างสามีภรรยาในสังคมไทยในอัตราที่สูงขึ้น อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้จำนวนครอบครัวที่มีเพียง “พ่อกับลูก” หรือ “แม่กับลูก” หรือที่เรียกว่า ครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียวเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ

เนื่องจากประเทศไทย ยังไม่มีการสำรวจข้อมูล ครอบครัวแม่คนเดียวทั่วประเทศโดยตรง การจะศึกษาแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียว จึงต้องอาศัยข้อมูล การจดทะเบียนสมรสและหย่าร้างของกรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย มาศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงแนวโน้มการเพิ่มขึ้นดังกล่าว จากการจดทะเบียนสมรสและหย่าร้างของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๖ ถึง ๒๕๕๒^{๘๒} พบว่า การหย่าร้าง มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จาก ๔๖,๙๕๓ คู่ ในปี ๒๕๓๖ เป็น ๑๐๙,๒๗๗ คู่ ในปี ๒๕๕๒ ขณะที่จำนวนการจดทะเบียนสมรสลดลงจาก ๔๘๔,๕๖๙ คู่ ในปี ๒๕๓๖ เหลือเพียง ๓๐๐,๘๗๘ คู่ ในปี ๒๕๕๒ (ดูแผนภาพที่๑) ทำให้ อัตราส่วนการ

^{๘๒} กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย รายงานสถิติจำนวนทะเบียนหย่า, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dopa.go.th/hpstat9/people2.htm> [๔ เมษายน ๒๕๕๔].

จดทะเบียนหย่าต่อการจดทะเบียนสมรส ๑๐๐ คู่ เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (ดังในแผนภาพที่ ๒) ถึงแม้ตัวเลขการจดทะเบียนสมรสและหย่าไม่ได้สะท้อนจำนวนการสมรสและการหย่าที่แท้จริง แต่อย่างน้อยก็แสดงให้เห็นว่า การหย่าร้างที่เป็นสาเหตุหนึ่งของครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียวมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นมาโดยตลอด อันเป็นการบ่งบอกถึงจำนวนครอบครัว (พ่อ) แม่คนเดียวที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นในทิศทางเดียวกัน

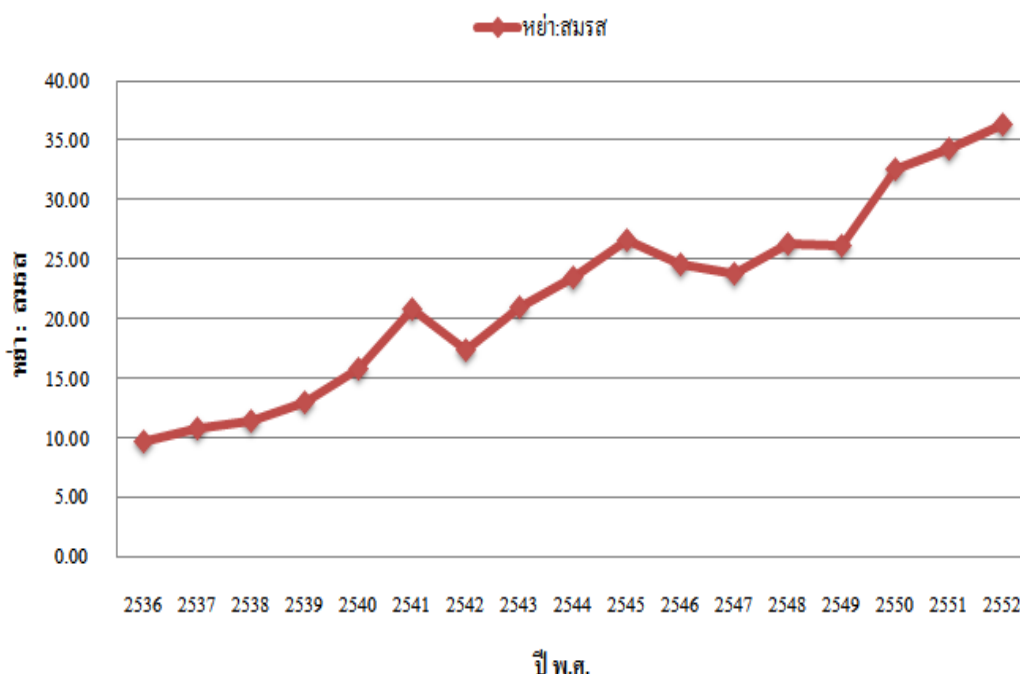
แผนภาพที่ ๑ จำนวนการจดทะเบียนสมรส และการจดทะเบียนหย่า พ.ศ. ๒๕๓๖ – ๒๕๕๒

ที่มา : สถิติการจดทะเบียนครอบครัว กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

แผนภาพที่ ๒ อัตราส่วนการจดทะเบียนหย่าต่อการ จดทะเบียนสมรส ๑๐๐ ราย

พ.ศ.๒๕๓๖ - ๒๕๕๒

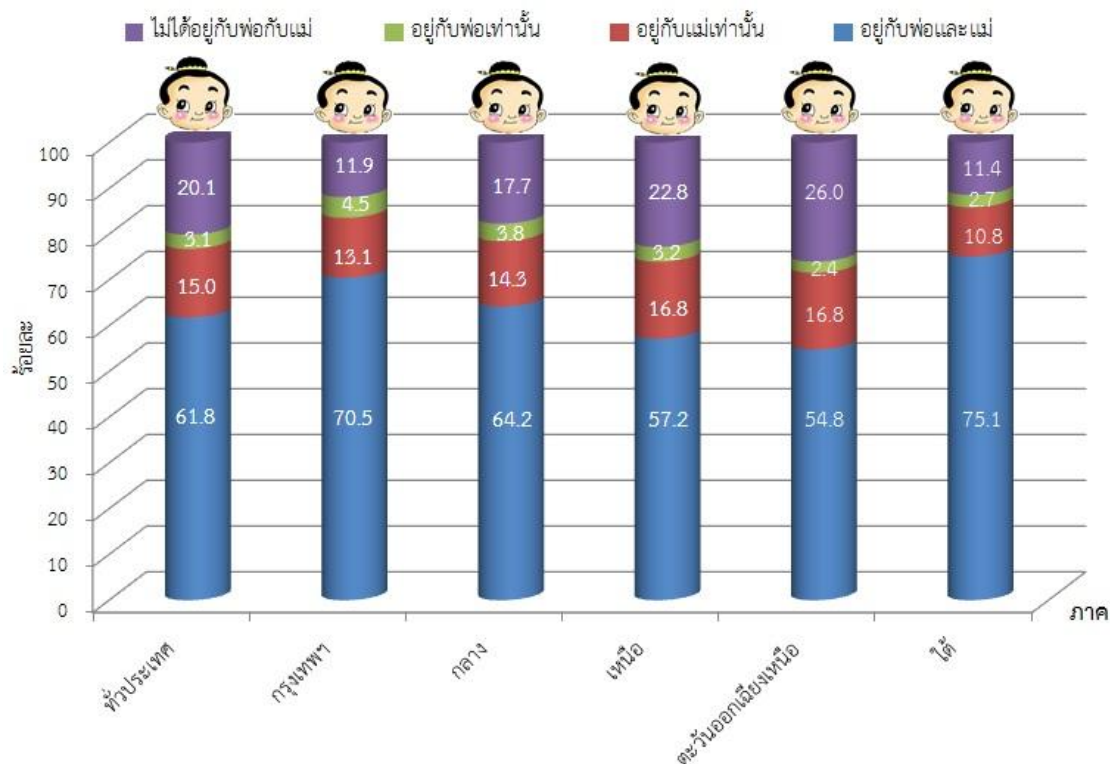
ที่มา : สถิติการจดทะเบียนครอบครัว กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

ในปัจจุบัน ครอบครัวที่มีเพียง “แม่กับลูก” หรือครอบครัวแม่คนเดียว มักจะเป็นที่รู้จักกัน อย่างกว้างขวางมากกว่าครอบครัวที่มีเพียง “พ่อกับลูก” ทั้งนี้ เป็นเพราะหลังจากแยกทางกัน ฝ่าย หญิงที่มีสัญชาติฐานของความเป็นแม่ มักจะเป็นผู้รับภาระเลี้ยงดูลูกมากกว่าฝ่ายชาย จึงทำให้มี ครอบครัวแม่คนเดียวจำนวนมากปรากฏให้เห็นในสังคมไทย สอดคล้องกับข้อมูลจากรายงานการ สำรวจเด็กและเยาวชนไทย พ.ศ. ๒๕๕๑ สำนักสถิติแห่งชาติ^{๘๓} ที่ว่า เด็กไทยทั่วประเทศ อายุ ๐-๑๗ ปี จำแนกตามการอยู่อาศัยกับพ่อแม่ พ.ศ. ๒๕๕๑ มีดังนี้ (๑) อยู่กับพ่อและแม่ ร้อยละ ๖๑.๘ (๒) อยู่ กับแม่เท่านั้น ร้อยละ ๑๕ (๓) อยู่กับพ่อเท่านั้น ร้อยละ ๓.๑ (๔) ไม่ได้อยู่กับพ่อและแม่ ร้อยละ ๒๐.๑ จากข้อมูลข้างต้น เห็นได้ว่า เด็กที่อยู่กับแม่เท่านั้น (ร้อยละ ๑๕) มีจำนวนมากกว่า เด็กที่อยู่กับพ่อ เท่านั้น (ร้อยละ ๓.๑) ซึ่งบ่งชี้ได้ว่า ครอบครัวที่มีเพียง “แม่กับลูก” มีมากกว่า ครอบครัวที่มีเพียง “พ่อกับลูก” (ดูแผนภาพที่ ๓)

^{๘๓} สาวิตรี ทยานศิลป์, บทความ เรื่อง “ความสัมพันธ์ในครอบครัว”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.cf.mahidol.ac.th/clips/media/in_family.pdf [๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๕].

แผนภาพที่ ๓ ร้อยละของเด็กไทยอายุ ๐-๑๗ ปี จำแนกตามการอยู่อาศัยกับพ่อแม่

พ.ศ. ๒๕๕๑

ที่มา : รายงานการสำรวจเด็กและเยาวชน พ.ศ. ๒๕๕๑ สำนักงานสถิติแห่งชาติ

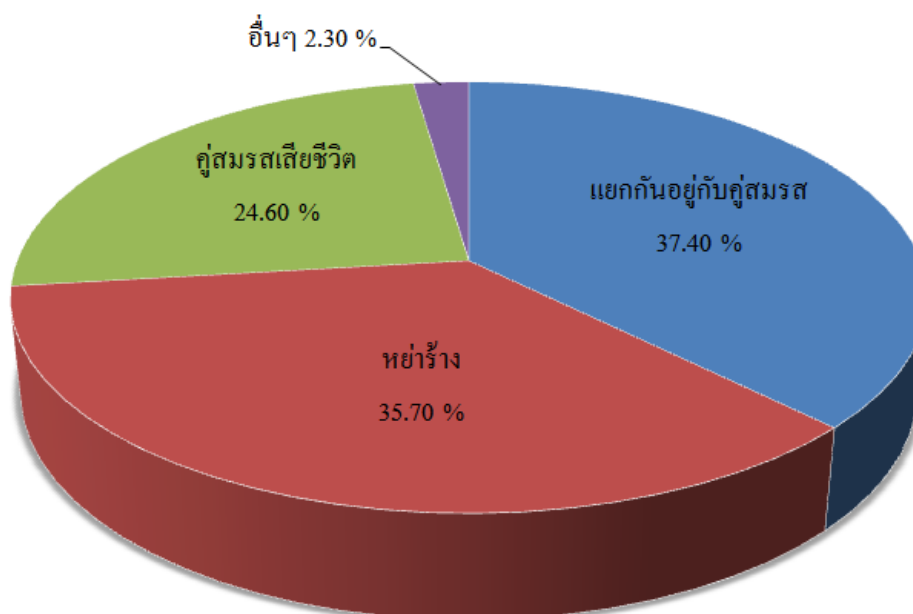
หมายเหตุ : ร้อยละของเด็กอายุ ๐-๑๗ ปี ที่อาศัย “อยู่กับพ่อกำนัน” หรือ “อยู่กับแม่เท่านั้น” เป็นตัวชี้วัดที่นำเสนอแทน “ร้อยละพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว” ซึ่งเป็นตัวชี้วัดความสัมพันธ์ในครอบครัวตามกรอบ “ตัวชี้วัดสุขภาพแห่งชาติ”

หากพิจารณาครอบครัว ที่มีแต่แม่และลูกเท่านั้น จะพบว่า ครอบครัวเหล่านี้ มาจากหลายสาเหตุด้วยกัน จากการสำรวจความคิดเห็นของ(พ่อ)แม่คนเดียว ในปี พ.ศ.๒๕๕๒ ของสถาบันแห่งชาติ เพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัวมหาวิทยาลัยมหิดล ระบุว่า การแยกกันอยู่กับคู่สมรส เป็นสาเหตุอันดับแรกของการเป็นแม่คนเดียว รองลงมา คือ การหย่าร้าง และตามมาด้วย การเสียชีวิตของคู่สมรส (๓๗.๔%, ๓๕.๗% และ ๒๔.๖% ตามลำดับ)^{๘๔} (ดูแผนภาพที่ ๔) ส่วนอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้จำนวนครอบครัวแม่คนเดียวในสังคมไทยมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น คือ การเป็นมารดานอกสมรส ซึ่งพบมากใน

^{๘๔} สวัสดิ์ ทยานศิลป์, บทความ เรื่อง “ความสัมพันธ์ในครอบครัว”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.cf.mahidol.ac.th/clips/media/in_family.pdf [๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๕].

มารดาวัยรุ่น มีรายงานว่า ในปี ๒๕๕๓ อัตราเฉลี่ยการคลอดบุตรของมารดาอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี บริบูรณ์ในประเทศไทยสูงเป็นอันดับ ๒ ของโลก และเป็นอันดับหนึ่งของทวีปเอเชีย คือ ร้อยละ ๑๖.๒ ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานที่องค์การอนามัยโลกกำหนด คือ น้อยกว่าร้อยละ ๑๐^{๘๕}

แผนภาพที่ ๔ ร้อยละของแม่คนเดียวจำแนกตามสาเหตุ

ที่มา : การสำรวจความคิดเห็นพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว พ.ศ. ๒๕๕๒ สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็ก และครอบครัวมหาวิทยาลัยมหิดล

สรุปความว่า การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคม มีผลกระทบอย่างมากต่อสถาบันต่างๆ ในสังคมไทย โดยเฉพาะสถาบันครอบครัว ในอดีตครอบครัวเคยมีสมาชิกอยู่กันอย่างอบอุ่น ตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายลงมาถึงรุ่นลูก รุ่นหลาน กลักลับกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวเดี่ยวดายที่มีแต่พ่อแม่ลูก ความเปราะบางในความเป็นครอบครัวมีมากขึ้น เกิดความสั่นคลอน ระส่ำระสายในความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา จนต้องจบชีวิตคู่ด้วยการแยกทางกัน หรือการหย่าร้าง ครอบครัวที่เคยเต็มใบ ต้องแตกเป็นเสี่ยง แยกพ่อหรือแม่จากผู้เป็นลูก กลายเป็นครอบครัวโดดเดี่ยวที่เหลือเพียงพ่อกับลูกหรือแม่

^{๘๕} เพื่อนสุขภาพ ศูนย์อนามัย ๕, “หยุดการตั้งครรภ์วัยรุ่น เรื่องยากที่ต้องช่วยกัน”, เอกสารเผยแพร่ความรู้, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://hpc5.anamai.moph.go.th/.../fact%20sheet%20ฉบับ2%20เดือนกุมภาพันธ์> [๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๕].

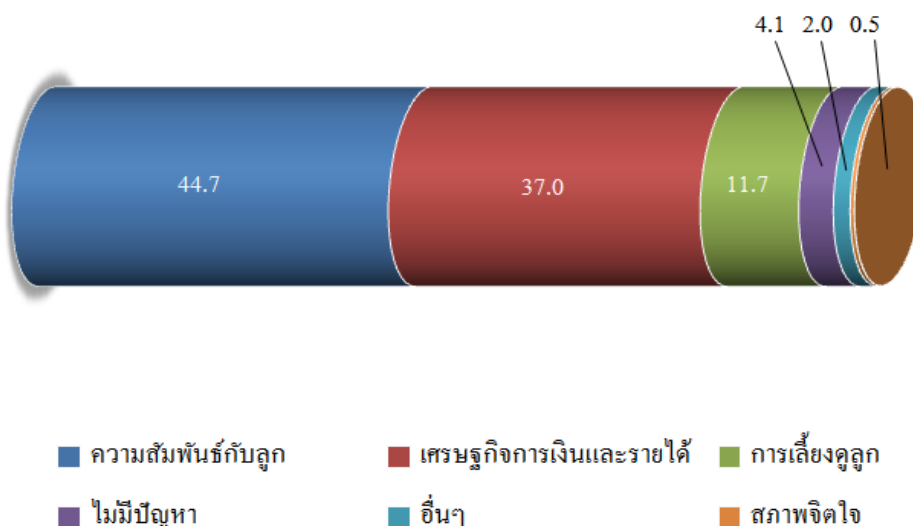
กับลูก ในสังคมไทย พบว่า จำนวนเด็กที่อยู่กับแม่จะมีสัดส่วนสูงกว่าที่อยู่กับพ่อ จึงปรากฏครอบครัวแม่คนเดียวแพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน การเป็นครอบครัวแม่คนเดียว ไม่ใช่มีจุดกำเนิดจากการแยกทางกันหรือการหย่าร้างของคู่สมรส เท่านั้น การเสียชีวิตของคู่สมรส และการเป็นมารดานอกสมรส ก็เป็นสาเหตุของการเกิดครอบครัวแม่คนเดียวด้วย

๒.๒.๒ สภาพปัญหาของครอบครัวแม่คนเดียวในสังคมไทย

เมื่อครอบครัวเหลือเพียงแม่และลูก บทบาทหน้าที่ในการดูแลครอบครัวที่เคยมีความสมดุลกันระหว่างพ่อและแม่ ต้องเอียงถ่วงมาทางผู้เป็นแม่แต่เพียงผู้เดียว การปรับตัวของสมาชิกในครอบครัว เพื่อให้กลับมามีความสมดุลอีกครั้งนั้น จึงไม่ใช่เป็นสิ่งที่ง่ายนัก ในขณะที่ครอบครัวยังอยู่ในสภาพบอบช้ำอยู่ ปัญหาต่างๆมากมาย ย่อมมารุมเร้าครอบครัวแม่คนเดียว อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากครอบครัวใด ที่ผู้เป็นแม่ไม่สามารถจัดการปัญหาภายในครอบครัวได้ เด็กๆที่ขาดความอบอุ่นและความเอาใจใส่ในครอบครัวก็จะไปสร้างปัญหาข้างนอก จนกลายเป็นปัญหาสังคมไปในที่สุด เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาโสเภณีเด็ก ปัญหาอาชญากรเด็ก เป็นต้น ดังนั้น ครอบครัวแม่คนเดียว จะมีสภาพปัญหาเช่นไร จึงสามารถดูได้จากปัญหาที่เกิดกับแม่เป็นสำคัญ จากการวิจัยของสถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล ปี พ.ศ. ๒๕๕๒ พบว่า ปัญหาทางด้านความสัมพันธ์กับลูก เป็นปัญหาที่ผู้เป็นแม่ในครอบครัวแม่คนเดียวเผชิญมากที่สุด (ร้อยละ ๔๔.๗) รองลงมา คือปัญหาทางด้านการเงินและรายได้ (ร้อยละ ๓๗) ปัญหาทางด้านการเลี้ยงดูลูก (ร้อยละ ๑๑.๗) และปัญหาทางด้านสภาพจิตใจ (ร้อยละ ๐.๕)^{๔๖} ตามลำดับ (ดูแผนภาพที่ ๕)

^{๔๖} สาวิตรี ทยานศิลป์, บทความเรื่อง “ความสัมพันธ์ในครอบครัว”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.cf.mahidol.ac.th/clips/media/in_family.pdf [๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๕].

แผนภาพที่ ๕ ร้อยละของแม่คนเดียว จำแนกตามปัญหาที่ต้องเผชิญ

ที่มา : การสำรวจความคิดเห็นพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวพ.ศ.๒๕๕๒ สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล

หากพิจารณาปัญหา ๔ อันดับจากการวิจัยข้างต้น จะเห็นได้ว่า สอดคล้องกับ ประเด็นปัญหาหลัก ๓ ข้อ ของเฮเธอริงตัน และคณะ (Hetherington Cox and Cox) ซึ่งเป็นการวิจัยในต่างประเทศ คือ (๑) ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและการหารายได้ (๒) ปัญหาทางด้านอารมณ์และสุขภาพจิต และ (๓) ปัญหาทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูก แต่ในสังคมไทย ปัญหาที่แม่คนเดียวเผชิญนั้น จะเพิ่มขึ้นอีก ๑ ข้อ คือ ปัญหาด้านการเลี้ยงดูลูก ซึ่งเป็นปัญหอันดับที่ ๓ (ร้อยละ ๑๑.๗) ในขณะที่ ปัญหาด้านอารมณ์และสุขภาพจิต เป็นปัญหอันดับที่ ๔ (ร้อยละ ๐.๕) ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำปัญหาที่แม่คนเดียวในสังคมไทยเผชิญมากที่สุด ๓ อันดับแรก คือ ปัญหาทางด้านความสัมพันธ์กับลูก ปัญหาทางเศรษฐกิจการเงินและรายได้ และปัญหาทางด้านการเลี้ยงดูลูก มาเป็นกรอบในการทำวิจัยเท่านั้น

สรุปความในบทนี้ได้ว่า ครอบครัวแม่คนเดียว หมายถึง ครอบครัวที่มีแต่แม่และลูก โดยผู้เป็นแม่จะรับภาระในการเลี้ยงดูลูกเพียงลำพังคนเดียว ซึ่งสาเหตุของการก่อเกิดครอบครัวแม่คนเดียว นั้น การหย่าร้างจะเป็นสาเหตุอันดับแรก รองลงมา คือ การเสียชีวิตของคู่สมรส และตามมาด้วย การเป็นมารดานอกสมรส เมื่อครอบครัวเหลือเพียงแม่และลูกเท่านั้น ปัญหาต่างๆในครอบครัวที่ไม่เคยมีมาก่อนก็อาจเกิดขึ้นมาได้ ซึ่งในสังคมไทย พบว่า ผู้เป็นแม่ในครอบครัวแม่คนเดียวจะเผชิญปัญหามากที่สุดใน ๓ ด้านด้วยกัน คือ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูก ด้านเศรษฐกิจการเงินและรายได้ และด้านการอบรมเลี้ยงดูลูก และปัญหาเหล่านี้หากไม่ได้รับการแก้ไข อาจมีผลกระทบต่อลูกได้

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทางด้านการพัฒนาการ ด้านอารมณ์และสุขภาพจิต และด้านพฤติกรรมของเด็ก จากการศึกษาข้างต้น เห็นได้ว่า ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในครอบครัวแม่คนเดียว สาเหตุเบื้องต้นมิใช่มาจากตัวเด็ก แต่เป็นเพราะแม่ที่ต้องรับผิดชอบเพียงลำพังคนเดียวขาดหลักปฏิบัติที่ถูกต้องในการทำหน้าที่ที่เป็นทั้งพ่อและแม่ กล่าวคือ ต้องทำงานหารายได้ให้กับครอบครัวไปพร้อมๆกับการดูแลลูก ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีกล่าวถึงหน้าที่ที่พ่อแม่ควรปฏิบัติต่อลูกและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องใน ๓ ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจและการเงิน ด้านความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว และด้านการอบรมเลี้ยงดู ดังจะนำมาศึกษาในบทต่อไป